

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 10 Issue 2, p. 29-55, March 2018

DOI No: 10.9737/hist.2018.582

Sanayi İnkılâbından Günümüze Sosyal Politika Perspektifiyle Bölgesel Gelişmişlik Farkındalığı*

*From the Industrial Revolution to Today: Regional Development Awareness in the
Perspective of Social Politics*

Dr. Murat ÇİFTÇİ

(ORCID: 0000-0002-6277-6360)

Trakya Üniversitesi – Edirne

Volume 10
Issue 2
March
2018

Öz: Bölgesel gelişmişlik, uzun yıllar boyunca hem akademik camiada hem de politika uygulayıcılarınca ilgi alanı dışında kalmıştır. Bölgesel gelişmişlikteki farklılıklar, sosyal adaleti zedeleyip kimi bölgelerin dezavantajlı duruma gelmelerine yol açmaktadır. Bu durum ise bölgesel gelişmişliğin sosyal politika biliminin temel çalışma alanları içinde yer almasını beraberinde getirmektedir. Bölgesel gelişmişlik farkındalığının oluşumunda 1929 bunalımı önemli bir yere sahiptir. Sanayi inkılabıyla birlikte dikey eşitsizlikler artsa da yatay eşitsizlik artışı ciddi düzeyde değildir. Bu durum, 1929 bunalımına kadar bölgesel gelişmişlik farkındalığını engellemiştir. Büyük bunalımla yaşanan kitlesel işsizlik sorunu, Fordist üretim yapısının da etkisiyle bütün ülkelerde ve kentlerde ve hatta kentlerin her bölgesinde aynı şiddette etki göstermemiştir. Bu durum bölgesel gelişmişlik farkındalığını tetiklemiştir. Refah devleti döneminde de bölgesel gelişmişlik farkındalığı, teorik temellere kavuşarak sürmüştür. Petrol krizi sonrasında da bölgesel gelişmişlik farklılıklarının artışı, beraberinde farkındalığı daha da üst düzeye taşımıştır. Kısacası bölgesel gelişmişlik 1929 bunalımından itibaren sosyal politika biliminin temel çalışma alanları içerisindeki yerini almıştır.

Anahtar kelimeler: Sosyal politika, sosyal adalet, refah iktisadı, çalışma sosyolojisi, bölgesel gelişme ve küreselleşme.

Abstract: For many years, regional development has not been of interest to both academia and policy makers. Differences in regional development lead to the loss of social justice and makes some regions lose their advantages. This situation is accompanied by the fact that regional development takes place within the main fields of study of social policy science. The 1929 crisis has an important place in the formation of the regional development awareness. Although vertical inequalities increase with industrial revolution, the increase of horizontal inequality is not serious. This prevented the regional development awareness till the 1929 crisis. The mass unemployment problem, which has been experienced in the great depression, has not shown the same violence in every country and even in every region of cities in every country under the influence of Fordist production. This has also triggered regional awareness of development. In the welfare state period, the regional development awareness has continued with its theoretical bases. After the oil crisis, the increase in regional development disparities brought the awareness to a higher level. In short, regional development has taken its place in the main fields of social policy science since the crisis of 1929.

Keywords: Social politics, social justice, welfare economics, sociology of work, regional development and globalization.

*Bu makale, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı Doktora Programı'nda hazırlanan "Sosyal Politika Oluşturmada Referans Gösterge Olarak Bölgesel Gelişmişlik Endeksleri: Temsil Gücü Sorunları ve Alternatif Endeks Önerileri" başlıklı doktora tez çalışmasına dayanmaktadır.

Giriş

Sosyal politika bilimi dezavantajlılıkla mücadeleyi önce çalışma hayatı kısıtında, ardından da günümüzdeki modern anlamıyla toplum ölçeğinde konu edinmiştir. Bu kapsamda da odaklandığı temel nokta, sosyal adaletin tesisi ve korunmasıdır. Dezavantajlılık ve beraberinde sosyal adaletsizliğin oluşumunda ise eşitlikler belirleyici olmaktadır. Eşitsizlikler mesleklere, işteki konuma ve yaş dilimlerine göre olabildiği gibi bölgeler arasında da yoğun olarak yaşanabilmektedir. Oluşan eşitsizliklerin etkilerinin hafifletilmesi ve mümkünse de ortadan kaldırılabilmesi için ilk olarak eşitsizlik ve etkilerinin tespiti önem taşımaktadır. Bölgelerarası eşitsizlikler konusunda da başlangıç noktası, eşitsizlik ve etkilerinin tespiti için çalışmaların gerçekleştirilmesinde söz konusu oluşum ve etkilerin varlığına yönelik farkındalığın oluşup yaygınlaşmasıdır. Bu çalışmanın öncelikli amacı da bölgelerarası eşitsizliğin farkındalığının uzun dönemdeki gelişimidir.

Çalışma dört ana bölümden oluşturulmuştur. İlk bölümde 1929 buhranına kadar yaşanan gelişmeler aktarılmıştır. İkinci bölümde 1929 buhranı ile birlikte başlayan ve 2. Dünya savaşı sonrasında refah döneminin başlamasına kadar geçen dönemdeki gelişmeler incelenmiştir. Üçüncü bölümde refah devletiyle birlikte yaklaşık otuz yıl boyunca yaşanan gelişmeler konu edilmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise 1971/1973'ten itibaren gerçekleşen küresel ölçekli stagfasyonist kriz ve krizin tetiklediği sanayi ötesi toplum sürecindeki yeni liberal dönemde bölgesel gelişmişlikteki eşitsizlik farkındalığında yaşanan gelişmeler kritik edilmiştir.

1. 1929 Öncesi Dönem

Dünya ekonomisine ilişkin en önemli sorulardan birisi ülkeler arasındaki reel gelir farklılığının ne zaman ortaya çıktığı ve dönüşümünün nasıl geliştiği konusudur.¹ Uluslararası uzun dönemli karşılaştırmalarda sınırlı sayıda otoritelerden birisi olan Maddison 0, 1000, 1820 ve 1998 yılları için bölgelere göre 1990 uluslararası sabit dolar fiyatlarıyla fert başına düşen GSYİH'yi tahmin etmiştir. Bu tahminlere göre en düşük ve en yüksek fert başına düşen GSYİH'ya sahip bölgeler arasındaki gelir farklılığı son iki milenyumda sürekli artmıştır. Buna göre M.S. 0 ve 1000 yıllarında fark % 12.5, 1820 yılında 2.95 kat ve 1998 yılında 58 kat olarak gerçekleşmiştir.² Bozulmanın ülke özelinde incelenmesi durumunda da örneğin 1870-89 periyodunda fert başına düşen GSYİH'ya göre Türkiye ile ABD arasındaki farkın üç buçuk katla sınırlı olduğu görülmektedir.³

Global eşitsizlikte kırılma dönemi olarak bakıldığında, Blattman ve diğerlerinin tanımıyla çevre ülkelerdeki büyüme performansında durgunluğun ve ticarete düşüşün

¹Şevket Pamuk, *Urban Real Wages in Constantinople - Istanbul, 1100-2000 (and more generally around the Eastern Mediterranean)*, The Conference Towards a Global History of Prices and Wages, Utrecht, 19-21 August, 2004, p. 1.

² Hesaplama kullanılan tahminler için bkz. Angus Maddison, *The World Economy: A Millennial Perspective*, OECD, Paris, 2001, p. 28.

³ Christopher Blattman et al, *The Impact of the Terms of Trade on Economic Development in the Periphery, 1870-1939: Volatility and Secular Change*, Harvard Institute of Economic Research, No: 2040. Harvard University, Cambridge, Massachusetts, 2004, p. 40.

yaşanması, II. Dünya Savaşı öncesindeki 60 yılda belirginleşmiştir.⁴ Nitekim 1750’de dünya imalat sanayi çıktısının dörtte birini üretebilen Batı ülkeleri; 1830’a gelindiğinde ağırlıklarını beşte ikiye, 1880’de Hindistan ve Çin’in devre dışı kalmasıyla beşte dörde, 1913’te ise % 92.5’lik global pazar hacmine taşımışlardır.⁵ Her ne kadar sınırlı veriye dayansa da global eşitsizliğe yönelik yapılan kimi çalışmalarda da Gini, Theil ve logaritmik varyans katsayılarında çok şiddetli bir bozulmanın yaşandığı desteklenmektedir.⁶ Dolayısıyla global çapta bölgelerarası eşitsizliğin 19. yüzyılın sonlarından itibaren ivme kazandığı ve 20. Yüzyılda ise etkisini tüm dünyada hissettirdiği görülmektedir.

Bölgelerarası eşitsizlik çıpasında süratli bir açılmanın yaşanmasına karşılık iktisat tarihçileri arasında 1870-1913 dönemindeki ilk finansal globalizasyonun, düşük ve orta gelirli “gelişmekte olan” ülkelerin büyümesini desteklediği yönünde genel kanaat mevcuttur. Ancak bu kanaat ekonometrik olarak şimdiye kadar desteklenememiştir. Bu iddiayı desteklemek için Schularick ve Steger’in yaptığı uygulamada da, regresyon varsayımlarının büyük ölçüde sağlanmadığı görülmektedir.⁷ Dolayısıyla üretimde yaşanan global eşitsizlik çıpasındaki artışın günümüzdeki bölgelerarası eşitsizliğin de temelini oluşturmasını yanlışlayabilen herhangi bir bilimsel çalışmaya henüz rastlanamamaktadır.

Günümüzün düşük ve orta gelirli ülkelerinin aksine OECD ve Yeni Dünya ülkelerinde 19. yüzyılın sonlarından itibaren hayat standartlarında süratli bir iyileşmenin yaşandığı bilinmektedir.⁸ Ancak temelinin 19. yüzyıl sonlarına kadar dayanmasına karşılık bölgelerarası eşitsizliğe ilginin çok sonraları başlaması dikkat çekicidir. Bu ilgisizliğin ipuçları Sen’in J. J. Rousseau’nun 1754’te Cenevre Cumhuriyeti’ne sunduğu bildirisinde yaptığı isyan ve eşitsizlik arasındaki yakın ilişki iddiasında aranabilir.⁹ Eğer yatay eşitsizlik olarak alt gelirli geniş kitlelerin refahında bölgelerarası bir eşitsizlik oluşmamışsa, ilgisizlik doğal olacaktır. Dolayısıyla alt gelirli geniş kitlelerin gelirleri açısından bölgeler arasında ciddi bir dengesizlik yoksa bu konuya ilgisizliğin olması da beklenen bir sonuç olacaktır.

⁴ Christopher Blattman et al, *The Impact of the Terms of Trade on Economic Development in the Periphery, 1870-1983*, National Bureau of Economic Research, No: 9940, Cambridge, Massachusetts, 2003, p. 2.

⁵Williamson, Jeffrey G., David Clingingsmith, *India’s Deindustrialization in the 18th and 19th Centuries*, Harvard Institute of Economic Research, Harvard University, Cambridge, Massachusetts, 2005, p. 34.

⁶Giovanni Andrea Cornia, *The Impact of Liberalisation and Globalisation On Income Inequality in The Developing and Transitional Economies*, Centre for Household, Income, Labour and Demographic Economics, 2002, URL: <http://www.child-centre.it> p. 8.

⁷ Bkz. Moritz Schularick, Thomas M. Steger, *Does Financial Integration Spur Economic Growth? New Evidence from the First Era of Financial Globalization*, Swiss Federal Institute of Technology - Institute of Economic Research, Zurich, 2006.

⁸ Jeffrey G. Williamson, *Real Wages and Relative Factor Prices in the Third World 1820 - 1940: The Mediterranean Basin*, Harvard Institute of Economic Research, No: 1842. Harvard University, Cambridge, Massachusetts, 1998, p. 1.

⁹ Amartya Kumar Sen, *On Economic Inequality*, 2nd edition, Oxford University Press, Oxford, etc, 1978, p. 1. Rousseau tarafından, doğup büyüdüğü Cenevre cumhuriyetinde tüm yurttaşlara adalet, eşitlik, haklar, düzen, elitler/ayrıcalıklılar konusundaki görüşlerini içeren kapsamlı fikirleri içermektedir. Sunum metnine ulaşmak için bkz. Rousseau, Jean Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, Çev. Ünsal Oskay, 9. Baskı, Say yayınları, İstanbul, 2009.

Alt gelirli geniş kitlelerin gelirlerinde bölgeler arası dengesizliğin tespiti için ücret düzeyleri karşılaştırılabilir. Tanım gereği eşitsizlik farkındalığında toplumsal refah düzeyinde bölgelerarası eşitsizliğin olması için dezavantajlı “düşük gelirli” geniş kitleyi oluşturan işçilerin bölgelerarası gelir farklılıklarında, zamana dayalı olarak süratli bir bozulmanın yaşanmış olması beklenecektir. Hâlbuki realite bu durumu desteklememektedir.

1770-1882 döneminde İngiltere’de nominal ücretlerdeki artışların; tarım, inşaat, sanayi, ulaştırma ve hizmet sektörlerinde sırasıyla 2.4 kat, 3.13 kat, 2.57 kat, 2.62 kat, 2.53 kat ve 2 kat olarak gerçekleştiği tahmin edilmektedir.¹⁰ Üstelik 1750-1800 arasında Londra’da işçilerin bir yılda çalışma aralıkları 3000-4000 saat arasında oynaklık gösterdiğinden, artışlarda gözlenen küçük sapmalar da çalışma sürelerine bağlanabilir.¹¹ Buradan modern sanayileşmenin beşiği olan İngiltere özelinde, ücretlilerde sektörler arasında ciddi farklılaşmanın olmadığı sonucuna varmak mümkündür. Özellikle tarım ve tarım-dışı sektörlerdeki gelir artışında yaşanan paralellik, bölgelerarası bir eşitsizliğin 19. yüzyıl boyunca gerçekleşmediğini desteklemektedir.

Bir diğer örnekte, İngiltere’de 19. yüzyıl başlarında, kraliyet yoksul yaşlılık kanunu “Old Poor Law” ile yapılan emeklilik ödemelerinde Bolton kentinde verilen yaklaşık 1 sterlin olan tutarın Britanya’nın kırsal kesimlerinde de aşağı yukarı aynı olduğu sonucuyla karşılaşılmaktadır.¹² Yine 19. yüzyılın başında İngiltere’nin 9 farklı yerindeki erkek işçilerin ücretleri arasındaki en yüksek fark da sadece 2 katla sınırlıdır.¹³

Alt sınıflar arası “yatay” eşitsizlikte sektörel ayrışmanın da tam olarak oluşmadığı görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nda zümrelerin ortalama gelir düzeylerini temsilen, Güran’ın Ödemiş’e ait 1844 tarihli tahrir defteri kayıtlarına dayanarak oluşturduğu tablolar incelenebilir.¹⁴ Bu tablolara göre zümreler itibarıyla kişi başına düşen yıllık gelir düzeyleri; küçük çiftçiler, tarım işçileri, esnaf ve tüccar ile mülk sahipleri için aynı sırayla 1075, 443, 658 ve 5,620 kuruş düzeyindedir. Bu da 1 dolar = 22.9 kuruşluk 1850-1914 arasındaki stabil kambiyo kuruna göre¹⁵ 47, 20, 29 ve 245 dolara denk gelmektedir.

ABD’de 1890’daki tarım işçisi aylığı 12.45 dolardır.¹⁶ Genel ücret endeksinin zamansal trendiyse “1913=100” 1844’te 32 ve 1890’da 69’dur.¹⁷ Basit bir

¹⁰ Bkz. Charle Feinstein, *Conjectures And Contrivances: Economic Growth And The Standard of Living in Britain During The Industrial Revolution*, University of Oxford Discussion Papers in Economic and Social History, No. 9, Oxford, 1996, p. 7.

¹¹ Hans-Joachim Voth, *Time And Work In Eighteenth-Century London*, University of Oxford Discussion Papers in Economic and Social History, No. 9, Oxford, 1997, p. 5.

¹² Robert Drybourg, *‘Individual, Illegal, And Unjust Purposes’: Overseers, Incentives, And The Old Poor Law In Bolton, 1820–1837*, University of Oxford Discussion Papers in Economic and Social History, No. 50, Oxford, 2003, p. 6.

¹³ Ücretler için bkz. Elain S. Tan, *‘The Bull Is Half The Herd’: Property Rights And Enclosures In England, 1750–1850*, University of Oxford, Discussion Papers in Economic and Social History, No. 46, Oxford, 2002, p. 11.

¹⁴ Tefik Güran, *19. yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, Eren Yayıncılık, 1998, İstanbul, s. 165, 167.

¹⁵ Kambiyo kurları için bkz. Şevket Pamuk, *Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 226.

¹⁶ Department of Commerce - Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Statistical Abstract of the United States of the America 1918*, Washington, 1919, p. 293

hesaplamayla ABD’de 1844’teki tarım işçileri için ücret düzeyinin yılda 4-6 aylık çalışma varsayımıyla 529-793 kuruş “23-34\$” civarında olduğu sonucuna varılabilir. Bu seviye ise Ödemiş’teki tarım işçisi ve küçük çiftçilerin gelir düzeyiyle neredeyse birebir örtüşmektedir.

Yine ABD’de çiftliklerin ortalama değeri 1850’de 2700\$’ken 1900’de kademeli artışla 3500\$’a yükselmiştir.¹⁸ Genel olarak arazi değerleri hesaplamasında bilim insanları, arazinin 30-35 yıllık gelir toplamını esas almaktadırlar.¹⁹ Buna göre ABD’de çiftlik sahiplerinin 1850-1900 dönemindeki yıllık gelirlerinin yaklaşık 77 \$ - 117 \$aralığında olduğu sonucuna varılabilir. Bu gelir düzeyi ise hesaplamalarımıza göre aynı dönemde Londra’da klüp üyeliği olan orta üst gelirli elitlerin yıllık kazançlarının yaklaşık % 10 - % 15’i civarına denk gelirken²⁰, Osmanlı coğrafyasında Ödemiş’teki mülk sahipleri dışındaki zümrelerin gelirleriyle aradaki fark 2-3 katı aşmamaktadır. Buradan da İngiltere dışında, özellikle kırsal yerleşkeler açısından ülkeler arasında da yakın statülü sınıflar arasında, birbirine yakın gelir düzeylerinin olduğu sonucuna varılabilecektir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda 1909 tarım sayımındaki Aydın gibi birkaç istisna dışında mevcut olan toprak büyüklükleri, ABD ile Osmanlı’nın tarım kesimindeki gelir benzerliğini desteklemektedir.²¹ Dolayısıyla da ABD ile Osmanlı’nın tarım kesimindeki gelir düzeyleri birbirine yakındır. Burada elbette 19. yüzyılda tarımsal üretimde % 80’lerin üzerinde kiracılığa dayalı yapının bulunduğu ve tarım işletme net karının kira ödemelerinin 10 katına ulaştığı İngiltere²² yine istisnai özelliğe sahiptir. Son tahlilde İngiltere, toprak aristokrasisinin güçlü ve görece zengin olduğu farklı bir yapıya sahiptir.

Düşük gelirli geniş kitleler açısından tarım dışı alanda bölgeler arası yatay eşitsizlikte 20. yüzyıla girdikten sonra da ciddi bir bozulmanın yaşanmadığı görülmektedir. Pamuk’un hesaplamalarına göre Güney İngiltere ile İstanbul’da 1860-1869 ve 1900-1909 periyotları arasında inşaat işçilerinin gündeliklerindeki fark; Güney İngiltere lehine olmak üzere vasıfsız işçilerde 2 kattan 3 kata, vasıflı işçilerde ise % 48’den % 69’a ancak yükselebilmiştir.²³ Delais’in verisine dayanarak yaptığımız hesaplamaya göre de, ABD’deki imalat sanayi işçisi gündeliğiyle bölgelerarası fark daha da düşüktür.²⁴ Bir diğer örnekte ise Latin Amerika ülkeleriyle İngiltere arasında

¹⁷ Endekslemede kullanılan veriler için bkz. Department of Commerce - Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Statistical Abstract of the United States of the America 1934*, Washington, 1935, p. 296.

¹⁸ Department of Commerce - Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Statistical Abstract of the United States of the America 1917*, Washington, 1918, p. 133.

¹⁹ Tom Nicholas, *Businessmen and Land Purchase in Late Nineteenth Century England*, University of Oxford Discussion Papers in Economic and Social History, No. 15, 1997, Oxford, p. 4.

²⁰ 160 sterlin “767\$” lik gelir düzeyi için bkz. Antonia Taddei, *London Clubs in The Late Nineteenth Century*, University of Oxford, Discussion Papers in Economic and Social History, No. 28, Oxford, 1999, p. 8.

²¹ Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2003a, s. 28-29.

²² David R. Stead, *Risk and Risk Management In English Agriculture, C.1750-1850*, University of Oxford, Discussion Papers in Economic and Social History, No. 51, Oxford, 2003, p. 5, 33.

²³ Bkz. Şevket Pamuk, “Estimating Economic Growth in the Middle East since 1820”, *The Journal of Economic History*, 66 (3), 2006, p. 821.

²⁴ Francis Delais, *Political Myths and Economic Realities*, The Viking Press, New York, 1923, p. 76.

Kuzey Brezilya dışında reel ücretlerde neredeyse mevcut olan bölgelerarası eşitliğin 1873-1882 ve 1903-1913 dönemleri arasında birbirine daha da yaklaştığı sonucuyla karşılaşılmaktadır.²⁵

Hâlbuki sermaye ve elitler arasındaki gelir dengesizliğinde durum çok farklıdır. Örneğin Osmanlı sanayinde işletme ciroları açısından konu irdelendiğinde, 1913'te tek bir tütün fabrikasının yıllık cirosu 96 milyon kuruşa "4.2 milyon\$" ulaşırken, ipek dokuma fabrikası için bu tutar 250 bin kuruştan "11 bin\$" ibaret olabilmıştır.²⁶ Aynı coğrafyada bu eşitsizliğin belki de daha orantısız bürokraside yaşanmıştır. Maliye Bakanlığı tarafından Türkçe'ye çevrilerek yayımlanan Osmanlı İmparatorluğu'na dair 1865 tarihli bir İngiliz raporunda, ast-üst askeri personel maaşlarındaki ve emekli aylıklarındaki orantısızlıktan yakınılarak Savunma Bakanı'nın 16 bin sterlin tutarında yıllık maaşına karşılık alt kademedekilerin yıllık 5-60 sterlin aralığında gelir elde edebildikleri bildirilmektedir.²⁷ Gelir uçurumunun boyutunu anlamak için Peacock ve Wiseman'ın 1860 yılında İngiltere'de fert başına düşen GSMH'yı 27.1 sterlin olarak tahmin ettiği²⁸ düşünüldüğünde, seçkin-avam sınıflar arasındaki gelir farklılığının ülke sınırlarını aşarak genel olarak küresel boyutta ayrıştığı sonucuyla karşılaşılabilecektir.

Yine bir başka örnekte, ünlü istatistikçi Atkinson'un yaptığı hesaplamalara göre 1916'da İngiltere'deki gelirin %11'i, Fransa'daki gelirinse %8'i nüfusun binde birinin elinde toplanmış durumdadır.²⁹ 19. yüzyıl sonunda İngiltere şehirlerinde de ikametgâhların%90'ı, yatırımcıların mülkiyetinde kiraya verilmiş durumdadır.³⁰ Dolayısıyla seçkin-avam sınıflar arasındaki sert dikey eşitsizliğin 19. yüzyıl boyunca sürdüğü, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde de devam ettiği sonucuna varılabilecektir.

Gelir dağılımındaki bölgeler arasında görece yatay dengeye karşılık elit-avam sınıflar arasındaki dikey eşitsizlik, idari yapılanmada da etkisini göstermiştir. Örneğin Macaristan bürokrasisinde 1890 yılı itibarıyla kamu görevlilerinin sadece %22.7'si halktan gelebilmiş, beşte dörde yakın bürokratsa elit kesimden oluşmuştur.³¹

Gelir dağılımındaki bölgeler arası yatay dengenin sonucu olarak, bu konuya karşı geniş kitleleri oluşturan başta işçiler olmak üzere avam tabakanın çok duyarlı olmadığı

²⁵Jeffrey G. Williamson, "Real Wages, Inequality and Globalization in Latin America Before 1940", *Revista de Historia Económica*, XVII (Especial)1999, p. 113.

²⁶ Gündüz A. Ökçün, *Osmanlı Sanayi 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistikleri*, 4.bs. Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara, 1997, s. 26.

²⁷ Nezih Varcan (Der), *Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları (1861-1892)*, T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 2000 Ankara, s. 39-40.

²⁸ Alan T. Peacock, Jack Wiseman, *The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom*, Princeton University Press, Princeton, 1961, p. 37.

²⁹A. B. Atkinson, "Top incomes in the UK over the 20th century", *Journal Royal Statistical Society A*, 168, 2005, p. 340.

³⁰ Avner Offer, *Why Has The Public Sector Grown So Large In Market Societies? The Political Economy of Prudence in The UK, C.1870-2000*, University of Oxford Discussion Papers in Economic and Social History, No. 44, Oxford, 2002, p. 12. İngiliz Muhafazakar Parti'nin temelini oluşturan Toryler, Disraeli başbakanlığında sosyal politika uygulamalarının gerçekleştirilmesinde paternalist çizgiyi kısmen tutturmuştur. Ancak Toryler de kendi içerisinde çok çeşitliydi ve Disraeli'nin yaşam yoksul kitlelerin yaşam standartlarını yükseltmeye dönük fikir ve icraatlarını paylaşmayan çok farklı fraksiyonları da mevcuttu. (Bkz. David Roberts, "Tory Paternalism and Social Reform in Early Victorian England", *The American Historical Review*, 63 (2), 1958, p. 323-337.

³¹ Andrew C. Janos, *The Politics of Backwardness in Hungary 1825-1945*, Princeton University Press, Princeton, 1982, p. 110.

daha önce ifade edilmişti. İşçi sınıfının 1848 ayaklanmaları ya da diğer işçi hareketleri, diğer bölge veya ülkelerin işçi sınıfının durumunu referans alarak gerçekleşmemiş, dikey gelir dağılımındaki uçurumun neticesinde ortaya çıkmıştır.³² Bu duyarsızlığı siyasal kompozisyonla da desteklemek mümkündür. Örneğin İngiltere’de 1906 seçimlerinde Liberal ve Muhafazakâr Partiler’in toplam % 92.8’lik oy oranları karşısında İşçi Partisi’nin oy oranı % 4.8 ile sınırlı kalmıştır.³³ Hemen ilave edelim ki bu dönemde, ziraat işçilerine kadar varan 7 milyon erkeğin 1884 Gladstone reformuyla oy verme hakkı mevcuttur.³⁴ Dolayısıyla İşçi Partisi’nin oyları, tüm sınıfların katıldığı bir seçimin sonucunda alınan oy miktarı konumundadır. Bu sonuç da göstermektedir ki, henüz bölgeler arasında yatay eşitsizlikte açılma ciddi boyutlara ulaşmadığından, dezavantajlı geniş kitlelerin de siyasal tercihlerinde tutarlılık pek yoktur.

Kamu müdahalesi ve sosyal politika uygulamaları açısından dönemin ana hatları irdelenecek olursa: Büyük buhran öncesi dönemde Laissez Faire sloganıyla şekillenen pür liberal doktrinin kurumsallaştığı savunulabilir. Ancak laissez faire’ide hiçbir devlet müdahalesinin olmadığı, hiçbir sosyal harcamanın yapılmadığı ve dolayısıyla da hiçbir sosyal politika uygulamasının gerçekleştirilmediği bir dönem olarak değerlendirmemek gerekir. Bu dönemde batı iş piyasalarında asgari ücret uygulamasına geçilmiştir.³⁵ Hatta İngiltere’de inşaat işçileri için asgari ücretin başlangıç tarihi 1872’ye kadar gitmektedir.³⁶ ABD’de 1861-1901 arasında cari dolar fiyatlarıyla emeklilik ödemeleri 129 kat artarken emekli sayısı 116 kat artmıştır.³⁷ İngiltere’de 1923-29 arasında yeni inşa edilen daire başına değerinin yaklaşık % 15’ine denk gelen 75 sterlin tutarında sübvansiyon sağlanmış, 1931’den itibaren ise bizzat yerel idare üretime geçmiştir. Üstelik desteklenen ya da yerel idarece üretilen konut sayıları yüz binlerle ifade edilmektedir.³⁸ Yine Hollanda’da 1901 yılında kabul edilen konut yasası ile merkezi yönetimden düşük faizle borçlanma imkânı sağlanarak sosyal amaçlı konut inşaatı gerçekleştiren konut birlikleri kurularak faaliyete geçmişlerdir.³⁹

³² Konunun kapsam genişliği dolayısıyla ayrıntıya girilmemiştir. Marks’ın Kapitali incelendiğinde, Batı Avrupa’da dönemin dezavantajlı geniş kitlelerini oluşturan işçi sınıfının eylem ve faaliyetlerinde, dikey dengesizliği sömürü tanımıyla netleştirerek aşmaya yönelmesinin felsefi temellerine rahatlıkla ulaşılabilir. Dolayısıyla bir Alman işçisi’nin bir İngiliz işçisinin yaşam standartlarına sahip olmadığını ifade ederek bu bölgesel dengesizliğin giderilmesi yönünde bir eylem ve faaliyet tarzında bulunması 19. yüzyıl ve hatta 20. yüzyılın da uzunca bir zaman aralığı içerisinde söz konusu değildir. Bu çerçevede ayrıntılı bilgi için bkz; Karl Marks, *Kapital-Kapitalist Üretim Eleştiril Bir Tahlili*, C. 1, 3. bs, Çev. Alaaddin Bilgi, Eriş Yayınları, İstanbul, 2003; Karl Marks, *Kapital-Sermayenin Dolaşım Süreci*, C. 2, 2. bs, Çev. Alaaddin Bilgi, Eriş Yayınları, İstanbul, 2004; Karl Marks, *Kapital-Ekonomi-Politik’in Eleştirisi*, C. 3, 2.bs, Çev. Alaaddin Bilgi, Eriş Yayınları, İstanbul, 2003.

³³ Adam Klug, “Why Chamberlain Failed ve Bismarck Succeeded. “The Political Economy of Tariffs in British and German Elections”, *European Review of Economic History*, 5, 2001, p. 223.

³⁴ Esat Çam, *Devlet Sistemleri*, Der yayınları, İstanbul, 1993, s. 26.

³⁵ Nur Serter, *Devlet Görevlerindeki Gelişmelerin Sonucu Olarak Sosyal Devlet*, İstanbul İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1994, s. 95.

³⁶ Metin Kutal, *Teorik Esasları ve Tatbikatı Açısından Asgari Ücret*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat ve İhtimaiyat Enstitüsü yayını, İstanbul, 1969, s. 112.

³⁷ The Bureau of Statistics Under the Distribution of the Secretary of Treasury, *Statistical Abstracts of the United States 1901*, Government Printing Office, Washington, 1902, p. 442.

³⁸ George Speight, *Who Bought The Inter-War Semi? The Socioeconomic Characteristics of New –House Buyers In The 1930s*, University of Oxford, Discussion Papers in Economic and Social History No. 38, Oxford, 2000.

³⁹ Paul R. Zoete, “Değişen Toplumda Sosyal Konut Hedefleri Nasıl Gerçekleştirilir?”, *Uluslararası Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Sempozyumu - Küçükçekmece Belediyesi Atölye Çalışması*, Küçükçekmece Belediyesi yayınları, İstanbul, 2005, s. 165.

Kurumsallaşmış piyasa ekonomilerinde bütçe politikalarına bakıldığında da Osmanlı dönemine göre bile çok agresif mali disiplinsizliğin yapılabildiği görülmektedir. Örneğin ABD’de İç Savaş’ın başladığı 1862’de kamu gelirlerinin giderleri karşılama oranı % 11’e kadar düşmüştür.⁴⁰ Yine ABD’de kamunun altyapı harcamalarında 1931-1932 arasında 2 katlık artış gerçekleşerek 2.1 milyar \$’a ulaşılmış olup, bu rakam o yılki devlet gelirleri toplamının bile üzerindedir.⁴¹ Halbuki sürekli bütçe açığı veren Osmanlı İmparatorluğu’nda 1877-Osmanlı-Rus harbinde kamu gelirlerinin harcamaları karşılama oranı % 43’le, Çanakkale Savaşları’nın yaşandığı 1915-1916’da ise % 75’le sınırlıdır.⁴² Ancak tüm kamusal müdahale ve kamu kaynaklı sosyal politika uygulamalarına karşılık bu dönemde bölgesel dengesizliğin bertaraf edilmesine yönelik bir yaklaşımın oluştuğuna dair kanıt elde etmek güçtür.

2. 1929 Buhramı ve Etkileri

1929 krizi, piyasa ekonomisinde karşılaşılan ilk kriz olmamakla birlikte, etkileri açısından en şiddetli ekonomik krizlerden birisi konumundadır. Bu krizin ekonomik ve siyasi yaşamda yol açtığı değişimlerde bölgelerarası gelişmişlik düzeylerindeki dengesizlikleri şiddetle arttırmasının etkisi üzerinde durulması gerekir. Çünkü kriz özellikle tarım dışı sektörlerde etkisini arttırarak göstermiştir. Krizin tarım sektörü dışındaki sektörleri yoğun olarak etkilemesi de kır-kent arasında işsizlikte açılmaya yol açmıştır. Bu farklılık ise ABD gibi kurumsallaşmış piyasa ekonomilerinde dezavantajlı geniş kitleler arasında bölgeler arası yaşam standartlarında ciddi bir dengesizliği beraberinde getirmiştir. Yine tarım dışı sektördeki alt sektörlerin homojen istihdam yaratım karakterine sahip olmayışı da, ülkeler arasında kentlerdeki işsizlik düzeylerinde ciddi farklılıkların oluşumuna, dolayısıyla da uluslararası yatay eşitsizlikte açılmaya yol açmıştır. Bu süreci kısaca incelemek, bölgelerarası gelişmişlik farklılığındaki açılmanın ve söz konusu açılmanın beraberinde getirdiği farkındalığın dönüşümünü anlamak açısından faydalı olacaktır.

1929 krizi öncesinde kurumsallaşmış piyasa ekonomilerinin reel üretimlerinde 1929 öncesi dönemde yer yer daralmaya varan sorunlar yaşandığı bilinmektedir. Örneğin İngiltere’de bakır, kalay, kurşun gibi temel ağır sanayi hammaddelerinde 1885 ile 1909-1913 periyodu arasında % 50 ile % 85’e varan üretim düşüşü vardır.⁴³ İmalat sanayi üretiminde de 1913-25 arasında dünya toplamı % 21.6 artarken Avrupa’daki artış sadece % 3.5’le sınırlı kalmıştır.⁴⁴ İhracatta ise 1881-5 dönemi 100 olarak alındığında 1896-1900, 1913 ve 1928 yıllarında “Dünya/Avrupa” için ihracat endeksleri sırasıyla 176/153; 263/222; 297/229 olarak gerçekleşmiştir.⁴⁵ Dolayısıyla

⁴⁰ Bureau of Statistics under the Direction of the Secretary of the Treasury. *Statistical Abstracts of the United States 1878*. Washington, 1879, p. 4.

⁴¹ Department of Commerce - Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Statistical Abstract of the United States of the America 1937*, Washington, 1938, p. 163-164.

⁴² Tevfik Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri-Bütçeler 1841-1918*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2003b, s. 8.

⁴³ John Clapham, *An Economic History of Modern Britain (Machines and National Rivalries (1887-1914) with an Epilogue (1914-1929)*, Cambridge at the University Press, New York, 1951, p. 169.

⁴⁴ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, 4.bs. Çev. Birtane Karnakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1993, s. 328.

⁴⁵ Shepard B. Clough, et al., *Economic History of Europe: Twentieth Century*, Walker and Company, New York, 1968, p. 16.

1929 buhranı öncesinde kurumsallaşmış batı ekonomilerinde ciddi ekonomik sorunlar varlığını hissettirmiştir.

Avrupa’da hem sanayi üretiminde hem de ihracatta dünyayla mukayeseli olarak ciddi bir göreceli daralmanın yaşanmasına ek olarak madencilik üretiminde bizzat daralmanın oluşu, Avrupa’da üreticilikten tüketiciliğe yani pazar konumuna düşüldüğünü göstermektedir. Ancak burada çok önemli bir ayrıntı daha gizlidir. Avrupa’da üretim düşerken ve üretim toplumundan tüketim toplumuna dönüşürken aslında finansal olarak temelsiz ve çok geniş çapta bir genişleme de yaşanmıştır. Yurt dışındaki yatırımlara bakıldığında; İngiltere 1915 yılında 15 milyar \$’a, Almanya 1912 yılında 8.3 milyar \$’a ve Fransa 1902 yılında 6.73 milyar \$’a ulaşmıştır.⁴⁶ Fransa’nın 1898-1913 döneminde net sermaye ihracı 8.8 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir.⁴⁷ Fransız yatırımcıların 1907’de yurt dışındaki en az 7.25 milyar \$’lık yatırımı için elde ettikleri gelir ise en az yıllık 400 milyon \$ olarak tahmin edilmektedir.⁴⁸ Bu dönemde ABD’de ticaret bankalarındaki mevduat hacmi de 1889-1929 arasında 2.73 milyar \$’dan 42.7 milyar \$’a sıçramıştır. Sadece dörtyıl sonra, 1933’e gelindiğinde ise bu seviye 27.13 milyar \$’a kadar gerilemiştir.⁴⁹ Bu temeli olmayan finansal genişlemenin etkisiyle, çok şişmiş olan Wall Street’te hisse senetlerinin değeri kriz sonrasında kriz öncesindeki değerinin üçte birine kadar gerilemiştir.⁵⁰ Dolayısıyla 1929 buhranında, üretimden koparak gerçekleşen finansal genişleme, beraberinde o güne değin yaşanmış olan en büyük global krize yol açmıştır.

Finans ve reel üretim kesimleri arasındaki kopuş, dezavantajlı geniş kitleler için işsizlikle şiddetini arttıran bölgesel yatay eşitsizliği daha da şiddetlendirmiştir. 40 milyon civarında emek arzı bulunan ABD’de 1926’daki işsiz sayısı sadece 800 bin kişiyken, krizin başladığı 1929’da 1.5 milyonu aşmış, 1933 yılına gelindiğinde 13 milyon sınırına dayanmıştır. Yıllık emek arzlarına bakıldığında da açıkça görüleceği üzere bu muazzam işsizlik, toplam piyasanın beşte dördünün bulunduğu tarım dışı piyasada yaşanmıştır.⁵¹ Almanya’da da 1929 yazından 1932 yılı başına kadar işsiz sayısı 1.3 milyon kişiden 6.2 milyon kişiye sıçramış⁵², işsizlikten en az etkilenen kurumsallaşmış piyasa ekonomilerinden birisi olan İngiltere’de bile kriz öncesinde 1 milyon olan işsiz sayısı, krizle birlikte 2 milyona yükselmiştir.⁵³ İşsizlik yoksullukla

⁴⁶ I. Nikolai Bukharin, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, Çev. Gülsüm Akalın, Uğur Akalın, Spartaküs yayınları, İstanbul, 1996, s. 27-29.

⁴⁷ Rondo E. Cameron, *France and the Economic Development of Europe (1800-1914 Conquest of Peace and Seeds of Wars)*, Princeton University Press, New Jersey, 1961, p. 79. Kur için Pamuk, 1999, op cit.

⁴⁸ William Stearns Davis, *A History of France From the Earliest Times to the Treaty of Versailles*, Houghton Mifflin Company, Cambridge, etc, 1919, p. 585.

⁴⁹ Bureau of The Census, *Historical Statistics of the United States Colonial Times to 1970, Part 2*, US Department of Commerce, 1975a, Washington D.C., p. 992.

⁵⁰ Dilek Yılmazcan, Murat Çiftçi, *Refah Devletinin Kurumsallaşma Süreci ve Ülke Grupları İtibarıyla İncelemeler*, Marmara Üniversitesi İİBF Yayınları, İstanbul, 2001, s. 35.

⁵¹ Bureau of The Census, *Historical Statistics of the United States Colonial Times to 1970, Part 1*, US Department of Commerce, Washington D.C., 1975b, p. 126.

⁵² N. Dimsdale, et al. *Unemployment and Real Wages in Weimar Germany*, University of Oxford Discussion Papers in Economic and Social History, No. 56, Oxford, 2004, p. 3.

⁵³ Murat Çiftçi, *Ampirik Bulgular Işığında Sosyal Devlet Kavramının Sosyo-Ekonomik Analizi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi yayını, İstanbul, 1999, s. 39.

doğrudan ilişkili olduğundan⁵⁴, 1929 buhranı ile birlikte işsizlikte yaşanan ani sıçrama, ilk olarak o güne değin yaşanmamış düzeyde kentlerde yatay gelir dağılımı eşitsizliğine yol açmıştır. Üstelik bu eşitsizlik, çok uzun dönemli olmuştur. Örneğin ABD’de işsizlik seviyesinin 1929’dan önceki seviyesine inmesi 1943 yılına kadar mümkün olamamıştır. Bu arada yaşanan ciddi işsizlik sorununa karşılık krizin en şiddetli yaşandığı 1929-33 döneminde bile, imalat sanayinde saat ücretlerinde % 10’un üzerinde bir gerileme yoktur. Çalışma saatlerindeki düşüşle haftalık gelirlerde % 30’a ulaşabilen düşüşse, re-enflasyon sebebiyle reel anlamda bir gerilemenin olmadığını tekrar teyit etmektedir.⁵⁵ İşini kaybetmeyenlerde reel gelirin korunmuş olması, işi olan ve olmayanlar arasındaki yaşam standardı farklılığının daha da yüksek düzeyde açılması anlamına gelmiştir. Bu durum ilk bakışta her ne kadar bireysel hayat standardı eşitsizliği anlamını taşısa da, bölgeler arası dengesizliği de desteklemektedir. Çünkü bilindiği gibi dönemin temel üretim özelliğini teşkil eden kitlesel üretim sürecinde fabrikalar binlerle ifade edilen işçi sayısına sahip çok büyük kuruluşlardır. Bu kuruluşların yakın çevresinde de kentler şekillenmiştir. Dolayısıyla özellikle bu dönemde ABD, İngiltere gibi Batı ülkelerinde kentlerin sanayide uzmanlaştığı, karma endüstriyel faaliyetlerin olduğu metropolleşen büyük kentlerde ise kent bölgelerinde bir uzmanlaşmanın olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede belirli bir endüstri kolunun ya da bir fabrikanın kapanması ya da üretimini kısmasıyla şekillenen işsizlik sorunu, ya kentler arasında ya da kent içindeki bölgeler arasında yaşam standartlarında ciddi bir açılmayı doğal olarak beraberinde getirecektir.⁵⁶

Batılı ülkelerde gözlenen söz konusu yatay eşitsizliğin belirli bir süre için ötelenmesinde II. Dünya Savaşı önemli bir kurtarıcı işlevi görmüştür. Savaşın çıkmasından sonra zamanla düzelme eğilimine giren ülkelerin kendi içerisindeki gerek kır-kent gerekse de kentler arasındaki yatay bölgesel dengeleşme hareketi, uluslararası alanda ise etkisini ters istikamette göstererek uluslararası yatay eşitsizliği arttırmıştır.

3. Refah Devleti Dönemi ve Etkileri

Başta Kıta Avrupası ülkeleri olmak üzere ekonomide kamusal genişlemeye yoğunlaşarak sosyal politika uygulamalarında ciddi artış yaşanmıştır. Toplumların çeşitli katmanlarının örgütlenmesi ve yaşanan büyümeyle gerçekleşen refah artışından daha çok pay almak amacıyla toplu taleplerin yoğunlaştığı refah devletinin genel olarak 20. yüzyılın üçüncü çeyreği boyunca etkili olduğunu savunmak mümkündür. Sarfati, 1945-75 arasında geçen refah devleti dönemini “otuz muhteşem yıl” olarak tanımlamaktadır.⁵⁷ Bu dönemin küresel piyasa ekonomisinde ve paralelinde de pek çok önemli siyasi gelişmelerin kesiştiği bir dönem konumunda olduğu

⁵⁴ John Gafar, “Growth, Inequality and Poverty in Selected Caribbean and Latin American Countries, with Emphasis on Guyana”, *Journal of Latin America Studies*, 30, 1998, p. 592.

⁵⁵ Department of Commerce - Bureau of Foreign and Domestic Commerce, op cit., 1935, p. 321.

⁵⁶ Buradaki kentsel uzmanlaşmadan kasıt, bir kentte bir veya birkaç büyük sanayi kuruluşunun oluşudur. Sanayi inkılâbından itibaren bazı kentlerde tersaneler ön plana çıkarken bazılarında demir-çelik endüstrisinde yoğunlaşma vardır. Karma olarak pek çok sanayi kuruluşunun bir arada bulunduğu büyük kentler ve metropollerde bile, kent içerisindeki belirli bölgelerde aynı veya birbirini tamamlayan bir veya birkaç büyük sanayi kuruluşu mevcuttur. Zaten sanayi üretiminde ölçek ekonomisi esası olduğundan, kitlesel üretimi gerçekleştirebilmek için binlerce işçinin istihdam edildiği devasa fabrikalara ihtiyaç olmuştur.

⁵⁷ Metin Sarfati, “Finansın Liberalizasyonu”, *İktisat Dergisi*, 438, 2003, s. 60.

görülmektedir. Yaşanan başlıca önemli gelişmeleri ise şu şekilde özetlemek mümkündür:

Refah devletinin oluşum süreci kapsamında sektörel gelişim oldukça önemli fonksiyona sahiptir. Sharp'ın tanımlamasıyla 1930'lardan itibaren başlayarak 1950'lere kadar genişleyen petro-kimya endüstrisine dayalı tarım dışı üretim yapısında yaşanan bir dönüşüm mevcuttur.⁵⁸ Bunun anlamı ise, geleneksel dokuma-metal endüstrisinden, daha ileri teknoloji kullanımını gerektiren bir tarım dışı üretim yapısının baskınlaşmaya başladığıdır. Bu dönüşüme paralel olarak da uzun dönemde ekonomik güç dengesinin süratle el değiştirdiği görülmekte olup Brezis, Krugman ve Tsiddon, 1700'lerde İngiltere'nin Hollanda'dan, 1800'lerin sonlarında ise ABD ve bazı alanlarda da Almanya'nın İngiltere'den, ardından da bazı sektörlerde Japonya'nın ABD'den ekonomik gücü kendine geçirdiğini savunmaktadırlar.⁵⁹ Dolayısıyla bu dönem, üretici güçler arasında daha önce olmadığı kadar çok ciddi rekabetin göreceli olarak barışçıl zeminde yaşanmaya başladığı bir dönem olarak değerlendirilmeyi hak etmektedir.

Refah devleti döneminin oluşumunda bir diğer önemli kırılma noktası ise II.Dünya Savaşı olmuştur. Bu savaşın yol açtığı yıkımın boyutlarını anlamak için % 48'i sivil olmak üzere 52 milyon kişinin hayatını kaybettiğinin⁶⁰ ifade edilmesi bile yeterlidir.⁶¹ Savaşla birlikte yaşanan yıkım neticesinde, harap olan Avrupa'nın yeniden inşası maksadıyla Paris'te Temmuz 1947'de toplanan liderler zirvesinde çıkan karar uyarınca 1947-57 döneminde gerçekleşecek olan Marshall yardımları kabul edilmiştir.⁶² Buna ek olarak 1948-52 döneminde zaten Avrupa'nın yeniden inşası için kredi vermek üzere kurulan Dünya Bankası⁶³ ağırlıklı olarak Avrupa ülkelerinin yeniden inşasına yönelik projelere de katkı sağlamıştır.⁶⁴ Böylece de Batı dünyasında bir ekonomik toparlanma süreci başlatılabilmektedir. Hatta 1950-59 döneminde Almanya'da ortalama yıllık % 6.9'luk reel büyüme ile ekonomi reel olarak % 83 oranında büyütülebilmektedir.⁶⁵

Savaşın refah devleti sürecinin oluşumuna katkısını kamu maliyesi açısından da incelemek mümkündür. Savaş gibi ciddi sosyal ve siyasal sorunların yaşandığı dönemlerde kamu harcamalarında yaşanan dönemsel sıçrama, normalleşme sürecine girilmesi sonrasında da gelmiş olduğu üst bantta tutunur. Bu tez, Peacock-Wiseman'ın

⁵⁸ Margaret Sharp, "Technology and the Dynamic of Integration", *The Dynamics of European Integration*, ed. William Wallace, London and New York, Pinter Publisher, 1990, p. 51.

⁵⁹ Xavier Sala-i-Martin, *Technological Diffusion, Convergence, and Growth*, Massachusetts Avenue Cambridge, NBER Working Paper, 1995, p. 28-29.

⁶⁰ Turhan Erdem, "Çağımızda Savunma Hizmetleri ve Halk", *Kara Kuvvetleri Dergisi*, 48, 1976, s. 37.

⁶¹ Tahminlere göre M.Ö. 3600 yılından itibaren yaşanan 14,531 savaşta ölenlerin sayısının 3.64 milyar kişidir. (Bkz. David Singer, Melvin Small, *The Wages of War 1816-1915 A Statistical Handbook*, New York, London, Sydney, Toronto, John Wiley Sons, 1972, p. 10-11.) Bu da savaş başına ortalama 250 bin civarında insan kaybının yaşandığı anlamını taşımaktadır. II. Dünya Savaşı'nda ölenler dikkate alındığında, büyük çaplı 210 savaşın şiddetinde olduğu sonucuna varılabilecektir.

⁶² William Wallace, "Introduction: The Dynamic of European Integration", *The Dynamic of European Integration*, ed. William Wallace, London, New York, Pinter Publisher, 1990, p. 2.

⁶³ Mahfi Eğilmez, "IMF ve Dünya Bankası", *İktisat Dergisi*, 438, 2003, s. 71.

⁶⁴ Emine Tahsin, "Dünya Ekonomisinde Üç Aktör", *İktisat Dergisi*, 416, 2001, s. 49.

⁶⁵ UN, *World Economic Survey*, New York, 1960, p. 27.

ünlü sıçramalı artış hipotezidir ve II. Dünya Savaşı, geniş ölçüde bu gelişmeye sebep olmuştur.⁶⁶

Doğu Bloğu cephesinden konu ele alındığında ise, benzer bir sürecin yaşandığı görülmektedir. II. Dünya Savaşı öncesinde SSCB ile sınırlı kalan rejim değişikliği, savaş sonrasında Doğu Avrupa ülkelerinin işgali, Çin ve 1960'lar boyunca bağımsızlığını elde eden yeni devletlerden Angola, Zaire gibi bir bölümünün, Küba'nın SSCB rejimini tercih etmeleriyle Batı dünyası karşısında yeni bir blok oluşmuştur. Genel olarak askeri ve siyasi boyutunun ve güç çatışmasının literatürde daha yoğun şekilde yer bulmasına karşılık, ekonomik açıdan da bir bloklaşmanın yaşandığının unutulmaması yerinde olacaktır.⁶⁷ Bu dönemde oluşturulan COMECON⁶⁸, dönemin şartlarında çok ciddi boyutlarda başarılar elde etmiş bir ekonomik blok özelliğini taşımıştır. Örneğin 1947-63 yılları arasında Polonya'da toplam ulusal gelir miktarında 3.3 katlık artış yaşanmış, bu artış sanayi üretiminde 6.5 kata kadar ulaşmıştır.⁶⁹ Savaşta işgal altında ekonomileri büyük darbeye uğrayan, Doğu Almanya ve bir ölçüde Çekoslovakya mekan kısıtı dışındakilerde ağırlıklı olarak tarımsal üretimin baskın olduğu Doğu Bloğu ülkelerinde, COMECON sonrası 10-15 yıllık süreçte Sovyet tarzı planlı ekonomiyle hem sanayi sektörünün ekonomi içerisindeki ağırlığı artmış, hem de buna paralel olarak fert başına düşen milli gelir düzeylerinde çok ciddi artış sağlanarak pek çok Batı Avrupa ülkesi ile başa baş noktaya ulaşmıştır.

Tablo 1. Avrupa'da COMECON Üyeleri - Batı Bloğu Ülkelerinde Fert Başına Düşen Milli Gelir Karşılaştırması (1964, dolar)

COMECON Üyesi Ülkeler	FBD Milli Gelir (dolar)	Yüksek Gelirli Batı Ülkeleri	FBD GSYİH (dolar)*
Çekoslovakya	1,470	Fransa	1900
Doğu Almanya	1,400	B.Almanya	1810
Macaristan	1,020	İngiltere	1730
Polonya	890	Hollanda	1400
Bulgaristan	690	İtalya	1060
Romanya	680	İspanya	630
Ortalama	1,025	Portekiz	390

Kaynak: Michael Kase, *COMECON-Integration Problems of the Planned Economies*, Second Edition, London, New York, Toronto, Oxford University Press,

⁶⁶ Bkz. Alan T. Pecoock and Jack Wiseman, op. cit. Ayrıca Türkiye için yapılmış iki çalışmadaki ayrıntılar için bkz. Mustafa Tekin, Murat Çiftçi, "1924-1999 Dönemi Askeri Harcamalarından Hareketle 2. Körfez Savaşı ve Bu Dönemden Sonraki Muhtemel Savaşların Türkiye'deki Savunma Harcamalarına Olası Yansımaları", *İÜ İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 45, 2004, s. 33-53; İzzettin Önder, op.cit.

⁶⁷ II. Dünya Savaşı'ndan sonra gönüllü olarak veya zorlamayla Doğu Almanya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya, Arnavutluk ve Çin'de Sovyetlerin plan ve sanayileşme yöntemleri kabul edilmiş, böylece de savaş öncesinde sadece SSCB'de uygulanan kolektivist ekonomi uygulamaları geniş ölçüde yaygınlık kazanmıştır. (Yüksel Ülken, *20. yüzyılda Dünya Ekonomisi*, 3. bs., İstanbul, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, 1974, s. 244)

⁶⁸ COMECON, 1949'da Sovyet Bloğu ülkelerinin ekonomilerinin koordinasyonu için kurulmuştur. (World Almanac, *The World Almanac and Book of Facts*, New York, An imprint of Pharos Books, 1991, p. 513)

⁶⁹ Bkz. Murat Çiftçi, *Son Genişleme Öncesinde Oniki Yeni Üyenin AB'ye Uyum Sorunu Üzerine Değerlendirmeler*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Bölümü, 2009, s. 56, (Tablo 2.5.'ten hesaplanmıştır).

1967, s. 135.

* Yazar tarafından hesaplanmıştır. (Bkz. IMF, *International Financial Statistics 1989*, Washington D.C., 1989, s. 356, 358, 368, 370, 434, 436, 528, 530, 592, 594, 646, 648, 716, 718.

COMECON cephesinde sağlanan ekonomik başarı, alternatif ekonomik sistem yaklaşımları açısından dünya geneline örnek olmuştur. Hem Batı ülkelerinde 1968 olayları gibi toplumsal hareketlerin oluşumunda, hem de 1929 krizi sonrasında yoğunlaşan kamusal genişlemenin sürdürülmesinde bu gelişmenin katkısı azımsanamaz.

Refah devleti döneminde bir önemli gelişme ise genel olarak fazla üzerinde durulmayan, ancak kritik öneme sahip olan çok sayıda yeni devletin kuruluşudur. II. Dünya Savaşı sonrasında eski sömürgelerin bağımsızlıklarını elde etmeleri-bağımsızlıklarının verilmesi neticesinde özellikle 1960'ların ilk yarısında uluslararası kompozisyonda ciddi bir çeşitlenme yaşanmıştır. Sadece İngiltere özelinden konu irdelendiğinde bile, 1961 yılına kadar tüm eski sömürgelerin bağımsızlıklarını elde ettiği görülmektedir.⁷⁰

Bu dönemde yaşanan bir diğer önemli gelişme ise kentleşmede yaşanan artıştır. 1950 yılında nüfusu 1 milyonu geçen metropol sayısı 75 iken⁷¹ 1975'e gelindiğinde 185'e sıçramıştır.⁷² Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere metropollerin çoğunluğu da düşük ve orta gelirli ülkelerde yoğunlaşmıştır.

Tablo 2.Dünya Bütününde Kentleşme (1975)

Kent nüfus miktarı		Dünya	Yüksek gelirli bölgeler	Düşük-orta gelirli bölgeler
4 milyon ve üstü	Toplam nüfus	243.4	125.2	118.2
	Kent sayısı	30	14	16
2 milyon ve üstü	Toplam nüfus	383.9	187.9	196
	Kent sayısı	81	37	44
1 milyon ve üstü	Toplam nüfus	529.5	264.5	265
	Kent sayısı	185	92	93
500 bin ve üstü	Toplam nüfus	694.8	342.2	352.5
	Kent sayısı	419	199	220
250 bin ve üstü	Toplam nüfus	844.4	420.4	423.9
	Kent sayısı	853	425	428

⁷⁰Derek Ingram, *The Commonwealth Challenge*, London, George Allen & Unwin Ltd., 1962.

⁷¹S. Goldstein, D. F. Sly, "Recent and Projected Trends in World Urbanization", *Patterns of Urbanization: Comparative Country Studies*, V. 1. ed. S. Goldstein, D. F. Sly. IDolhain-Belgium, nternational Union for the Scientific Study of the Population, 1977, p. 58.

⁷²UN, *World Population Trends and Policies-1981 Monitoring Report Volume 1*, New York, 1982, p. 153.

Kaynak: UN, *World Population Trends and Policies-1981 Monitoring Report Volume I*, New York, 1982, p. 153.

Refah devleti döneminde bütün bu gelişmeler olurken, ekonomik büyümede yaşanan yüksek ivmeli artışın küresel boyut kazanması, beraberinde bölgeler arası eşitsizliğin ciddi ölçüde bozulmasını önlemiştir. Dönem için özellikle de 1950-60 arası dönemde genel olarak ülkeler arası gelir dağılımında stabil bir kompozisyonun mevcut olduğu görülmektedir.

Tablo 3.Küresel Gini Eşitsizlik Katsayıları

Yıl	Gini Katsayısı	Yıl	Gini Katsayısı	Yıl	Gini Kats.
1950	0.096	1958	0.110	1966	0.130
1951	0.098	1959	0.108	1967	0.121
1952	0.101	1960	0.110	1968	0.120
1953	0.100	1961	0.120	1969	0.127
1954	0.099	1962	0.128	1970	0.144
1955	0.104	1963	0.133	1971	0.130
1956	0.105	1964	0.146	1972	0.130
1957	0.110	1965	0.152	1973	0.123

Gözlem sayısı: 125 ülke

Kaynak: Murat Çiftçi, “Ülkeler Arası Küresel Eşitsizlikte Uzun Dönemli Bozulma (1950–1998)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (5 fall), 2008, s. 163-164.

Küresel çapta ülkeler arasındaki eşitsizlikte göreceli olarak stabil olan eşitsizlik durumu, aynı gelir grubundakilerin bölgesel gelir dağılımlarında Brezilya örneğinde olduğu gibi kısmi iyileşmeyle de şekillenebilmiştir.

Tablo 4.Brezilya'da Gelir Grupları İçinde Bölgelerarası Yatay Eşitsizlik

Gelir Grupları	Ağırlıksız Eşitsizlik Katsayısı				Ağırlıklı Eşitsizlik Katsayısı			
	1960	1970	1980	1991	1960	1970	1980	1991
En fakirler	0.36	0.35	0.33	0.31	0.25	0.39	0.45	0.40
Orta alt gelir grubu	0.43	0.34	0.33	0.36	0.45	0.41	0.44	0.48
Orta üst gelir grubu	0.38	0.35	0.31	0.34	0.42	0.48	0.41	0.45
En zenginler	0.34	0.32	0.28	0.28	0.45	0.47	0.32	0.34
Tüm sınıflar	0.39	0.34	0.32	0.33	0.38	0.43	0.43	0.44

Kaynak: Carlos R. Azzoni, “Regional income inequalities by income class in Brazil: is inequality higher among rich or poor people?”, *Revista Econômica do Nordeste, Fortaleza*, 30, 1999, p. 589.

Yatay eşitsizlikte farkındalığın oluşumunda pek çok etken bir arada etkili olmuştur. Hızlı kentleşmeyle birlikte metropollere yönelik göç akımı farkındalıkta önemli bir etkidir. Küresel ölçekte çok sayıda yeni ülkenin bağımsızlıklarını elde etmesi, diğer bir etken olarak görülebilir. Savaş sonrasında ciddi hasar alan Batı

ülkelerinin hızla toparlanması, yine farkındalıkta etkili olmuştur. Doğu bloğunun süratle kalkınması da etkenler arasındadır.

4. Yeni Liberal Dönem ve Etkileri

Yeni liberal dönemin temel dayanağı kamusal müdahalenin sınırlandırılmasıdır. Bu kapsamda finansal liberalizasyon kavramı da, 1973'te McKinnon ve Shawn'ın çalışmalarında görülmektedir. Yazarlar çalışmalarında düşük ve orta gelirli ülkelerin ekonomik büyümelerine ivme kazandırabilmeleri için finans sektörünün liberalizasyonunun etkili ve basit bir araç olduğunu savunmuşlardır.⁷³ McKinnon ve Shawn'ın finansal liberalizasyonun kuramsal temellerini oluşturdukları çalışmalarında, finansal baskılama ve finansal derinleşme gibi terimleri kullanarak fiyat kontrolleri gibi yöntemlerin bir ülkede finansal piyasaların çalışmasını engellemesi durumunda finansal sistemin baskılandığına dikkat çekmişlerdir. Söz konusu baskılanmanın sebebini ise fon talebinde önemli bir paya sahip olan kamunun negatif faiz oranlarıyla ucuz finansmana gitmesinin, tasarrufların önünde önemli bir engel oluşturmasından ileri geldiğini savunmuşlardır. Bu sebeple de finansal baskılama unsurlarının ortadan kaldırılmasıyla sorunun çözüleceğini ve artan tasarrufların da verimli yatırımlara dönüşeceğini iddia etmişlerdir.⁷⁴

Bu dönemde ABD'de bütçe açıkları büyümüş, dolar olması gerekenin % 30 üzerinde bir değere yükselmiş, ithalat süratle artarak ödemeler dengesi bozulmuş, yatırımlar azalmıştır.⁷⁵ Bulutay'ın da ifade ettiği üzere neo-klasik iktisat yaklaşımını temel alarak iktidara gelen Reagan yönetimi, başlangıçtaki önerileriyle ters yönde bir bağlılıkla davranmıştır.⁷⁶

Yeni liberal dönemin hâkim görüşü olan neo-liberalizmde, Neil Smith'e göre oldukça özgün bir şeye dönüşüm mevcuttur. John Locke'dan Adam Smith'e kadar bireysel çıkarın serbest ve demokratik kullanımının en yüksek toplumsal yararı sağladığı ve piyasanın en iyisini bildiği varsayımı mevcuttur. Ayrıca da özel mülkiyetin kişisel çıkarın temeli olduğu ve serbest piyasa mübadelesinin de bunun en ideal aracı olduğu 18.yy liberalizminde hakim görüştür. Ancak Woodrow Wilson'dan Franklin Roosevelt ve John F. Kennedy'e 20. yüzyıl Amerikan liberalizminde piyasa ve özel mülkiyetin ağırlıklarına karşılık toplumsal tazmin de savunulmuştur. 20.yy'ı 21.yy'a taşıyan neoliberalizm de, sadece ulusal devlet gücünün değil aynı zamanda farklı coğrafi ölçeklerde örgütlenmiş ve yürütülmüş devlet gücünün daha önce görülmemiş hareketliliği tarafından canlandırılmış olsa da, liberalizmin orijinal varsayımlarına önemli bir geri dönüşü tanımlamaktadır.⁷⁷ Daha sade bir ifadeyle, refah devleti dönemindeki kamusal müdahalekadar olmayıp neo-liberal politikalar hâkim olsa da, yeni liberal dönemin iktisat politikaları klasik liberal dönemin pür liberal politikalarıyla farklılaşmaktadır. Yeni liberal dönemdeki iktisat politikaları kamunun

⁷³ Baptiste Venet, "Finansal Liberalizasyon ve Ekonomik Gelişme: Literatüre Eleştirel Bir Bakış", Çev. Canan Özatalay, *İktisat Dergisi*, 438, 2003, s. 60-70.

⁷⁴ Gökhan Karabulut, "Finansal Liberalizasyon İktisadi Kriz İlişkisi", *İktisat Dergisi*, 438, 2003, s. 77.

⁷⁵ Ahmet Kılıçbay, "Arz Yönü Ekonomisi", *İktisat Dergisi*, 241, 1984, s. 29.

⁷⁶ Tuncer Bulutay, "Sağcı İktisat Görüşleri ve "Reaganomics"", *İktisat Dergisi*, 241, 1984, s. 17.

⁷⁷ Neil Smith, "Yeni Küresellik, Yeni Şehircilik: Küresel Kentsel Strateji Olarak Soylulaştırma", Çev. İlknur Urkun-Bowe, İbrahim Gündoğdu, *Planlama*, 2006/2, s. 14.

piyasaya müdahalesini ve bizzat ulusal ya da ulus altı ölçekte bölgesel düzeyde ekonomi içerisinde yer almasını da içermektedir.

Neoliberal dönemde her ne kadar kurumsallaşmış piyasa ekonomilerinde neoliberal yaklaşımlar büyük ölçüde söylemde kalmış olsa da, kurumsallaşma sürecindeki düşük ve orta gelirli ülkelerde yaygın uygulama imkânına kavuşmuştur. Düşük ve orta gelirli ülkelerin küresel ekonomiye eklenmesinin emeğin gelir dağılımındaki payının sermayeye göre iyileşmesi beklenmiştir.⁷⁸ Ancak Sermaye piyasalarının küresel bağlamda bütünleşmesi, 19. yüzyılın son çeyreğinden günümüze kadar giderek daha bütünleşen, daha iyi işleyen piyasalar, düşen maliyetler şeklinde gerçekleşmemiştir.⁷⁹Hâlbuki 1983'te dünya piyasa kapitalizasyonu içinde 83.2 milyar dolar ile % 2.5'lik pay alan gelişen piyasalar 1993'e gelindiğinde 1,035 milyar dolar seviyesine sıçrayarak dünya piyasa kapitalizasyon yekûnu içerisinde % 8.4'lük paya ulaştırmıştır.¹⁸⁰

Bütün bu gelişmeler yaşanırken neoliberal yaklaşımdaki bilim insanlarının aksine Tobin, 1970'lerden itibaren oluşan küresel kriz sürecinde soğuk savaş ve Vietnam Savaşı'nın stagflasyona yol açtığını savunmuştur.⁸⁰ Gerçekten de 1965'ten itibaren batı ekonomilerinde yüksek kapasite kullanım oranlarıyla beraber fiyat istikrarında ciddi bozulma yaşanarak durgun ekonomik büyüme sürecine girilmiştir.⁸¹ Bu yapı, 1970'lerden itibaren ise kapasite kullanım oranlarında başlayan düşüşle beraber resesyona bir sürece dönüşmüş, 1973'teki kriz sonrasında petrol fiyatlarının yükselişi de bu olumsuz kompozisyona eklenmiştir.⁸²ABD, Kriz öncesi dönemde beşeri sermayenin verimliliğinde artış yaşanmış ve stoklar gibi verimli kaynaklarla yüksek üretim kapasitesi korunabilmiştir.⁸³Buna karşılık 1965-73 periyodunda Vietnam Savaşı'nda aktif olarak yer alması⁸⁴ ile birlikte bir yıllık millî gelirinin yaklaşık % 80'i seviyesindeki 650 milyar dolarlık askeri harcamasını⁸⁵, karşılıksız olarak uluslararası piyasalara dolar pompalayarak dışsallaştırmasıyla beraber stagflasyonist döneme girilmiştir.

Bir şeylerin ters gitmesine karşılık dünya ekonomik krizinin 1973 yılında petrol kriziyle pimi çekilmiştir. Bu durum sanayi toplumu ve sanayi uygarlığının sonunu da işaret etmiştir. Krizden çıkış arayışı, yeni bir uygarlık olan bilgi toplumunun oluşum ve alt yapısını verecek teknolojilerin devreye girmesine yol açmıştır. Yeni oluşan bilgi toplumu da sanayi toplumunun mekanik teknolojilere dayalı yapılanmasının aksine,

⁷⁸ Yılmaz Akyüz, "Küreselleşme, Kutuplaşma ve Kalkınma", *İktisat Dergisi*, 416, 2001, s. 16.

⁷⁹ Turan Yay, "Gelişmekte Olan Ülkelerin Finansal Entegrasyonu Üzerine Bir Değerlendirme", *İktisat Dergisi*, 438, 2003, s. 16.

¹⁸⁰ Targan Ünal, *Gelişen Borsalarda Kurumsal Yatırımcılar*, İstanbul, İMKB Yayınları, 1995, s. 8.

⁸⁰ Metin Sarfati, "Tobin ve Vergisi", *İktisat Dergisi*, 438, 2003, s. 86.

⁸¹ John H. Goldthorpe, "Problems of Political Economy After The Postwar Period", *Changing Boundaries of the Political*, Ed. Charles S. Maier, New York, Cambridge University Press, 1987, p. 363.

⁸² Jan Pen, "Expanding Budgets in the Stagnating Economy: The Experience of the 1970's", *Changing Boundaries of the Political*, Ed. Charles S. Maier, New York, Cambridge University Press, 1987, p. 350.

⁸³ Tibor Scitovsky, *Economic Theory and Western European Integration*, Third Impression, Stanford University Press, Stanford, 1967, p. 19.

⁸⁴ Bkz. Henry Kissinger, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, 2. bs., Ankara, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2000, s. 652 vd.

⁸⁵ OECD, *National Accounts of OECD Countries, Vol. II*, Paris, 1976, p. 24.

mikro elektronik ve mikro biyolojideki köklü dönüşümlere dayanmıştır. Mikro elektronikteki gelişmeler de öncelikle bilginin toplanması, işlenmesi, dağıtımı ve yaşamın farklı alanlarında kullanımını öne çıkararak enformasyon ve iletişimde köklü gelişimi beraberinde getirmiştir.⁸⁶ Özet bir zamansal mukayese yapmak gerekirse dünya ekonomisinin 18. yüzyılda denizyollarıyla, 19. yüzyılda demiryollarıyla, 20. yüzyılda karayollarıyla, 21. yüzyılda ise bilgi otoyollarıyla küreselleşmeyi arayan bir yapıda olduğu görülmektedir.⁸⁷ Dolayısıyla yeni liberal dönemin küresel çapta hâkimiyetinin gerçekleştiği 20. yüzyılın son çeyreği, en az bir önceki çeyrekte yaşanan süratli gelişmeler kadar hızlı bir değişim ve dönüşüm sürecini içermiştir. Bu durum tıpkı Schumpeter'deki yaratıcı yıkım benzeri bir yapıyla ileri teknoloji ve verimliliğe dayalı yeni üretim yapısının tasarımını zorunlu kılmıştır.

1970'ler boyunca terk edilmeye başlanan Keynesyen politikalar yerini genellikle küreselleşme olarak adlandırılan yeni politikalara bırakmıştır. Mekânlar üzerinde ekonomik, politik, sosyal, yönetsel, kültürel sonuçları olan küreselleşme bölgesel eşitsizlikleri derinleştirmiş, buna karşılık bölgesel eşitsizlikleri giderecek temel politika araçlarının kullanılması imkânının sınırlanması engellenememiştir.⁸⁸

Her ne kadar uygulamada hükümet programlarında olduğu gibi kamu müdahalesinin minimize edilmesi gerçekleştirilememiş olsa da özellikle Reagan ve Thatcher'ın iktisadi alandan başlayarak tüm alanlara sıçrayan politikalarıyla yeni bir kamu yararı kavramı şekillendirilmiştir. Ulus devlet sınırları içinde bütünü homojenize ederek gerçekleştirilecek olan kamu yararı da son dönemde bütünün içinden ayrılan her bir parçanın ayrı ayrı yararı haline getirilmiştir.⁸⁹ Diğer bir deyişle dengeli kalkınmaya dayanan bölgesel kalkınma politikaları büyük ölçüde terk edilerek bölgelerin iç dinamiklerini harekete geçirmeyi temel alan içsel büyüme politikalarının uygulanması ve bu politikaların uygulanmasında da son derece sınırlı kalan bir kamusal müdahale prensibi benimsenmiştir. Bu da özünde bölgesel eşitsizliğin minimize edilmesi amacının terk edilmesi anlamını taşımaktadır.

Neoliberal dönem boyunca özellikle piyasa ekonomisinin henüz tam olarak kurumsallaşmadığı düşük ve orta gelirli ülkelerde kamusal müdahalelerin sınırlandırılması sebebiyle, ciddi ekonomik performans düşüşlerinin oluşumunu da beraberinde getirmiştir. Stagfasyonist sürecin aşılmasında, piyasa ekonomisinin kurumsallaştığı yüksek gelirli ülkelere girdi maliyetlerindeki artışın önünü alabilmek için verimlilik artışı sağlanmıştır. Buna karşılık düşük ve orta gelir grubundaki ülkelerle, 1989'da dağılan Doğu Bloğu ülkelerinin pek çoğu söz konusu verimlilik artışını sağlayamamıştır. Bu da yatay eşitsizliğin uluslararası ölçekte gösterge konumundaki ortalama bireyin gelirini temel alan fert başına düşen GSYİH düzeylerinde ciddi bir bozulmanın oluşumunu beraberinde getirmiştir. Keza ülkelerin

⁸⁶ Hüsnü Erkan, "Türkiye'nin Stratejik Önceliği: AB ya da Bilgi Toplumu", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 7 (13), 2009, s. 1.

⁸⁷ Gülsüm Özkan Akalın, "Global Ekonominin Yönetişimi Üzerine", *İktisat Dergisi*, 416, 2001, s. 65.

⁸⁸ Suat Çabuk, Kemal Demir, Özge Yüksel, "Türkiye'de Göç Olgusu ve Metropolitan Nüfus Dinamikleri", *12. Ulusal Bölge Bilimi/Bölge Planlama Kongresi Bölge Biliminde Yeni Yaklaşımlar Bildiriler Kitabı*, İstanbul, İTÜ, DPT, 2007, s. 191.

⁸⁹ Esra Bal, "İdari Yargının Üç Temel Bileşeni Olarak; Kamu Yararı, Planlama Esasları ve Şehircilik İlkeleri", *Planlama*, 2006/3, s. 30.

ücret seviyelerindeki farklılaşma da bu durumu desteklemektedir. Aşağıdaki tabloda ortalama yıllık ücretlere göre Meksika-ABD ile Türkiye-Almanya ve İngiltere'deki durumun 1970-95 periyodundaki gelişimi yer almaktadır.

Tablo 5. Ortalama Yıllık Ücretler (1970-1995, ABD\$)

Ülkeler	1970	1975	1980	1985	1990	1995
ABD	9,566	13,557	20,004	27,953	33,565	31,803
Meksika	2,080	4,168	5,846	4,192	3,872	5,080
Aradaki Fark	4,6 kat	3,3 kat	3,4 kat	6,7 kat	8,7 kat	6,3 kat
Almanya	3,974	11,939	22,606	17,563	38,487	43,166
İngiltere	3,504	6,704	14,579	12,520	25,249	27,017
Alm+İng Ağırlıksız Ort.	3,739	9,322	18,593	15,042	31,868	35,092
Türkiye	2,061	4,036	6,142	3,717	9,016	8,571
Aradaki Fark(*)	1,8 kat	2,3 kat	3 kat	4 kat	3,5 kat	4,1 kat

(*) Almanya ve İngiltere ağırlıksız ortalamasının Türkiye'deki seviyeye göre katsal oranı.

Kaynak: Murat Çiftçi, *Son Genişleme Öncesinde Oniki Yeni Üyenin AB'ye Uyum Sorunu Üzerine Değerlendirmeler*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Bölümü, 2009, s. 84.

Tabloda da görüleceği üzere 1975 yılında ABD ve Meksika arasındaki ücret farklılığı 3.3 katla sınırlıyken, bu katsal açıklık 1990'a gelindiğinde 8.7 kata, 1995'e gelindiğinde ise sınırlı bir düzelmeye karşılık 6.3 kata ulaşmıştır. Türkiye ile Almanya ve İngiltere ağırlıksız ücret ortalaması arasındaki katsal açıklık da 1970'te 1.8 katla sınırlıyken, bu oran 1995'e gelindiğinde 4.1 kata kadar çıkmıştır. Ücretlerdeki ülkeler arasında gerçekleşen dengesizlikteki yükselişe paralel olarak, fert başına düşen GSYİH düzeylerine göre de küresel çapta ülkelerarası eşitsizlikte ciddi bir bozulmanın yaşandığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda 1973-98 periyodunda, ülkeler arasındaki fert başına düşen GSYİH'lara göre yaşanan eşitsizlik düzeylerindeki yükselmeyi takip etmek mümkündür.

Tablo 6. Küresel Gini Eşitsizlik Katsayıları

Yıl	Gini Katsayısı	Yıl	Gini Katsayısı	Yıl	Gini Kats.
1973	0.123	1982	0.243	1991	0.263
1974	0.144	1983	0.275	1992	0.262
1975	0.147	1984	0.265	1993	0.263
1976	0.152	1985	0.258	1994	0.263
1977	0.180	1986	0.254	1995	0.265
1978	0.177	1987	0.255	1996	0.265

1979	0.188	1988	0.253	1997	0.264
1980	0.190	1989	0.253	1998	0.259
1981	0.212	1990	0.256		

Gözlem sayısı: 125 ülke

Kaynak: Murat Çiftçi, “Ülkeler Arası Küresel Eşitsizlikte Uzun Dönemli Bozulma (1950–1998)”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(5 fall), 2008, s. 163-164.

Tabloda da görüleceği üzere 1973 yılında Maddison’un verilerine ulaşılabildiği 125 ülke için hesapladığı fert başına düşen GSYİH düzeylerine miktarlarına göre Gini dağılımı 0.123 seviyesiyle sınırlıdır. Atkinson yaklaşımında, eşitsizlik dağılım katsayısının yüzde çarpılması, toplumca hissedilmeyen refah düzeyi anlamına gelmektedir.⁹⁰ Her ne kadar bu analizde Atkinson katsayısı kullanılmamış olsa da, katsayı değerleri Gini katsayısı ile Atkinson endeksi arasında yüksek ilişkinin olduğu, yapılan istatistiksel analizlerde tespit edilmiştir.⁹¹ Ayrıca Salas’a göre de, standart fayda içerikli eşitsizlik endekslerinden birisi olan Atkinson endeksinin performansı son derece tatminkârdır.⁹² Dolayısıyla söz konusu çalışmada elde edilen katsayı değerlerini Atkinson katsayı değerleri gibi değerlendirmek mümkündür. Bu durumda ise 1973’te analize konu olan 125 ülke bütününde gerçekleştirilen toplam ulusal gelirin “üretim toplamının” sadece % 12.3’ü hissedilmez ya da diğer bir tabirle yokmuş gibi hissedilirken bu oran 1998’e gelindiğinde % 25.9 nispetine sıçramıştır. Buradan da görüleceği üzere küresel çapta bölgesel eşitsizlik farkındalığının oluşumunda, küresel boyutta yaşanan ülkeler arasındaki dengesizliğin etkisi de görülebilmektedir.

Sonuç

Sosyal politika biliminin odaklandığı önemli çalışma alanlarından olan bölgesel gelişmişlik düzeylerindeki eşitsizlik konusu, güncel çalışma alanlarından. Ancak uzun yıllar boyunca gerek akademik anlamda gerekse de politika uygulayıcılar açısından konuya ilgi düzeyi sınırlı kalmıştır. Bu sınırlılığın temelinde bölgesel gelişmişlik konusundaki farkındalık oluşumunun çok köklü geçmişe sahip olmaması etkilidir. Farkındalık oluşumunda eşitsizliklerin yatay olarak mı dikey olarak mı gerçekleştiği büyük önem taşımaktadır. Yatay eşitlikte bozulma, aynı veya benzer meslek, statü düzeylerindeki kesimler arasında aranır. Buna karşılık dikey eşitlikteki bozulma ise farklı meslek, statü düzeylerindeki kesimler arasında bakılmaktadır. Sanayi inkılabıyla sosyal adaleti zedeleyen toplum katmanları arasında şiddetli eşitsizliklerin oluşumu tetiklenmiştir. Bunun belki de en somut örneği, işçi sınıfı ve burjuvazi arasındaki sınıflar arası gelir ve servet dağılımında yaşanan ve uçuruma yol açacak düzeye ulaşan eşitsizliktir. Buna karşılık aynı dönemde benzer meslek, statülere sahip olanların ulusal ölçekte bölgeler arasında ve hatta küresel ölçekte ülkeler arasında çok ciddi gelir farklılığının bulunmadığı görülmektedir. Bu durumbölgesel gelişmişlikte eşitsizliğin oluşumunu, düşük gelir ve servete sahip geniş kitleler

⁹⁰E. Regidor Calle M. E., Navarro P., & Dominguez V., “Trends in the association between average income, poverty and income inequality and life expectancy in Spain”, *Social Science & Medicine*, 56, 2003, p. 963.

⁹¹ Bkz. J. Harvey, “A note on the ‘natural rate of subjective inequality’ hypothesis and the approximate relationship between the Gini coefficient and the Atkinson index”, *Journal of Public Economics*, 89, 2005, p. 1021–1025.

⁹² R. Salas, “Welfare-Consistent Inequality Indices in Changing Populations: The Marginal Population Replication Axiom A Note”, *Journal of Public Economics*, 67, 1997, p. 145–150.

açısından önlemiştir. Somutlaştırmak gerekirse, sanayi inkılabı ertesinde Doğu ve Batı toplumları arasında fert başına düşen GSYİH’da farklılıkların artmasına karşılık, Doğu ve Batı toplumlarının düşük gelir ve servete sahip geniş kitleleri arasında ciddi bir farklılaşma yaşanmamıştır. Sonuç olarak bu durum, ülke içerisinde kır-kent ve kentler arasında da benzer şekildedir. Dolayısıyla da bölgesel gelişmişlik farkındalığının yatay gelir-servet dağılımında farklılaşmayı hissedilir düzeye taşıyamamış olması sebebiyle sosyal politika biliminin de konusu haline dönüşümünü 1929 buhranına kadar engellemiştir.

Bölgesel gelişmişlik farkındalığında 1929 buhranı büyük bir kırılma noktasını ifade etmektedir. Bunun sebebi yatay eşitsizlikte yaşanan şiddetli artıştır. Söz konusu artışın oluşumunda ise temel etken, krizle birlikte yaşanan geniş çaplı işsizliğin tüm sektörlerde, iş kollarında ve bölgelerde aynı hissedilmemesinden kaynaklanmaktadır. Şöyleki: Yaşanan büyük çaplı işsizlikten en çok etkilenenler sanayi işçileriyle kırsal alanlarda yaşayan çiftçilerde işsizlik çok daha sınırlı kalmıştır. Bu durumsa öncelikle kır-kent arasında yatay eşitsizlikte ciddi bir açılmayı beraberinde getirmektedir. Neticede işsizliğin anlamı gelir elde edememe ve hatta negatif tasarruflarda bulunma durumudur. Dolayısıyla da önceleri sınırlı düzeyde de olsa kırsal alanlarda çalışanların gelirlerinin düşük kalması durumu dahi tersine çevrilerek, gelir elde edebilen-elde edemeyen arasındaki farklılık şeklinde şekillenmiştir. İkinci farklılık ise dönemin sanayi üretiminde hakim olan Fordist üretimin yapısından kaynaklanmaktadır. Fordist üretimde binlerce, hatta onbinlerce insan tek bir sanayi kuruluşunda istihdam edildiğinden, sanayi işletmesi ya bir kentin ya da kentin bir bölgesinin neredeyse tek gelir kaynağı konumundadır. Sanayi sektöründe her iş kolu krizden aynı ölçekte etkilenmediğinden dolayı da kır-kent arasındaki yatay eşitsizlikte karşılaşılan şiddetlenme kentler arasında ve kimi zaman da kent içerisinde bölgeler arasında yaşanmıştır. Üçüncü olarak küresel ölçekte sanayileşme düzeyinde bir homojenlik bulunmadığından, ülkelerin de büyük buhrandan etkilenme düzeylerinde farklılaşmalara yol açmıştır. Türkiye’nin de aralarında bulunduğu pek çok tarım ülkesinde krizin etkileri oldukça sınırlıdır. Yatay eşitsizliğin açıldığı her üç durumda da söz konusu eşitsizlik bölgeler arasındadır. Bu da bölgesel gelişmişliğin farkındalığına varılmasını beraberinde getirmiştir.

Refah devleti dönemine kadar geçen süreçte krizin etkilerinin hafifletilmesine yönelik etkin politikalar uygulandığı görülmektedir. Ancak özellikle II. Dünya Savaşı’nın başlaması, krizin etkilerini esas olarak hafifleten unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaş sonrasındaki yeniden inşa programlarıyla bir süre daha ekonomik büyüme evresi sürdürülebilmiştir. Refah devleti döneminin başlangıcına denk gelen savaşın bitiminden itibaren yaklaşık otuz yıl boyunca da aktif sosyal politika uygulamalarıyla gerek düşük gelir ve servet düzeyindeki geniş kitlelerin gerekse de çalışmayanlar da dahil edilerek toplumun genel refah düzeyinde küresel ölçekte belirgin bir iyileşmenin yaşandığı sonucuyla karşılaşılmaktadır. Bu dönemde bölgesel gelişmişlik farkındalığı özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerle doğu bloğu ülkeleri kaynaklı olarak artarak sürmüştür. Düşük ve orta gelir grubundaki geçmişin tarım toplumlarında baş gösteren sanayileşme hamlesi ve doğu bloğu ülkelerindeki merkezsi planlama, bölgesel gelişmişlik eşitsizliğini arttırıcı etkidedir. Önceleri dengesiz

kalkınma teorileri çerçevesinde şekillenen politik uygulamalar, zamanla eşitsizliğin makul sınırlar dışına çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Dönemin sonlarına doğru dengesiz kalkınma odaklı teorilerin popüleriteleri sınırlansa da 1971’de Bretton Woods sisteminin dağılmasıyla başlayıp 1973 petrol kriziyle patlak veren stagflasyonist evreye girişle birlikte bölgesel gelişmişlik farklılıklarının açılmaya devam edişi ile karşılaşılmaktadır.

Stagflasyonist sürece giriş, beraberinde sanayi toplumundan sanayi ötesi topluma geçişin de gerekçesini oluşturmuştur. Yine bölgeler arasında farklılaşan işsizlik olgusu, özellikle yeni üretim tekniklerini uygulayan-uygulayamayan ülkeler, kentler, bölgeler, sektörler, işkolları arasında ciddi farklılaşmaları da beraberinde getirmiştir. Refah devletinin son bulmasına yol açan bu süreçte hakim olan iktisat politikaları ise neoliberal içerikli ve bu sebeple de döneme yeni liberal dönem denilmektedir. Yeni liberal dönemde içeriği büyük ölçüde sosyal politika kapsamında yer alan kamu politikalarının uygulanması yerine piyasa içinde çözümlenmeye yönelik bir dönüşümle şekillenmiştir. Bunun bölgesel olarak yansımaları ise içsel büyüme stratejilerinin ön plana çıkartılması şeklindedir. Dolayısıyla bölgesel gelişmişliğe yönelik farkındalık, günümüze kadar yatay gelir-servet eşitsizliğine dayalı olarak varlığını arttırarak sürdürmektedir.

Kaynakça

- Akyüz, Yılmaz, “Küreselleşme, Kutuplaşma ve Kalkınma”, *İktisat Dergisi*, 416, 2001, s. 16-24.
- Atkinson, Antony B., “Top incomes in the UK over the 20th century”, *Journal of the Royal Statistical Society A*, 168, 2005, s. 325-343.
- Bal, Esra, “İdari Yargının Üç Temel Bileşeni Olarak; Kamu Yararı, Planlama Esasları ve Şehircilik İlkeleri”, *Planlama*, 2006/3, s. 27-33.
- Blattman, Christopher et al, *The Impact of the Terms of Trade on Economic Development in the Periphery, 1870-1983*, National Bureau of Economic Research, No: 9940, Cambridge, Massachusetts, 2003.
- Blattman, Christopher, et al, *The Impact of the Terms of Trade on Economic Development in the Periphery, 1870-1939: Volatility and Secular Change*, Harvard Institute of Economic Research, No: 2040. Harvard University, Cambridge, Massachusetts, 2004.
- Bukharin, I. Nikolai, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, Çev. Gülsüm Akalın, Uğur Akalın, Spartaküs yayınları, İstanbul, 1996.
- Bulutay, Tuncer, “Sağcı İktisat Görüşleri ve “Reaganomics””, *İktisat Dergisi*, 241, 1984, s. 7-25.
- Bureau of Statistics under the Direction of the Secretary of the Treasury. *Statistical Abstracts of the United States 1878*. Washington, 1879.
- Bureau of The Census, *Historical Statistics of the United States Colonial Times to 1970, Part 2*, US Department of Commerce, 1975a, Washington D.C.

- Bureau of The Census, *Historical Statistics of the United States Colonial Times to 1970, Part I*, US Department of Commerce, Washington D.C., 1975b.
- Cameron, Rondo E., *France and the Economic Development of Europe (1800-1914 Conquest of Peace and Seeds of Wars)*, Princeton University Press, New Jersey, 1961.
- Clapham, John, *An Economic History of Modern Britain (Machines and National Rivalries (1887-1914) with an Epilogue (1914-1929))*, Cambridge at the University Press, New York, 1951.
- Clough, Shepard B. et al., *Economic History of Europe: Twentieth Century*, Walker and Company, New York, 1968.
- Cornia, Giovanni Andrea *The Impact of Liberalisation and Globalisation On Income Inequality in The Developing and Transitional Economies*, Centre for Household, Income, Labour and Demographic Economics, 2002, URL: <http://www.child-centre.it>.
- Çabuk, Suat- Kemal Demir- Özge Yüksel, “Türkiye’de Göç Olgusu ve Metropolitan Nüfus Dinamikleri”, *12. Ulusal Bölge Bilimi/Bölge Planlama Kongresi Bölge Biliminde Yeni Yaklaşımlar Bildiriler Kitabı*, İstanbul, İTÜ, DPT, 2007, s. 183-192.
- Çam, Esat, *Devlet Sistemleri*, Der yayınları, İstanbul, 1993.
- Çiftçi, Murat, *Ampirik Bulgular Işığında Sosyal Devlet Kavramının Sosyo-Ekonomik Analizi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi yayını, İstanbul, 1999.
- Çiftçi, Murat, *Son Genişleme Öncesinde Oniki Yeni Üyenin AB’ye Uyum Sorunu Üzerine Değerlendirmeler*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Bölümü, 2009.
- Davis, William Stearns, *A History of France From the Earliest Times to the Treaty of Versailles*, Houghton Mifflin Company, Cambridge, etc, 1919.
- Delais, Francis, *Political Myths and Economic Realities*, The Viking Press, New York, 1923.
- Department of Commerce - Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Statistical Abstract of the United States of the America 1918*, Washington, 1919.
- Department of Commerce - Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Statistical Abstract of the United States of the America 1934*, Washington, 1935.
- Department of Commerce - Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Statistical Abstract of the United States of the America 1917*, Washington, 1918.

Department of Commerce - Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Statistical Abstract of the United States of the America 1937*, Washington, 1938.

Drybourg, Robert, *'Individual, Illegal, And Unjust Purposes': Overseers, Incentives, And The Old Poor Law In Bolton, 1820-1837*, University of Oxford Discussion Papers in Economic and Social History, No. 50, Oxford, 2003.

Eğilmez, Mahfi, "IMF ve Dünya Bankası", *İktisat Dergisi*, 438, 2003, s. 71-76.

Erdem, Turhan, "Çağımızda Savunma Hizmetleri ve Halk", *Kara Kuvvetleri Dergisi*, 48, 1976, s. 33-44.

Erkan, Hüsnü, "Türkiye'nin Stratejik Önceliği: AB ya da Bilgi Toplumu", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 7 (13), 2009, s. 1-19.

Feinstein, Charle, *Conjectures And Contrivances: Economic Growth And The Standard of Living in Britain During The Industrial Revolution*, University of Oxford Discussion Papers in Economic and Social History, No. 9, Oxford, 1996.

Gafar, John, "Growth, Inequality and Poverty in Selected Caribbean and Latin American Countries, with Emphasis on Guyana", *Journal of Latin America Studies*, 30, 1998, s. 591-617.

Goldstein, S.- D. F. Sly, "Recent and Projected Trends in World Urbanization", *Paterns of Urbanization: Comparative Country Studies*, V. 1. ed. S. Goldstein, D. F. Sly. IDolhain-Belgium, nternational Union for the Scientific Study of the Population, 1977.

Goldthorpe, John H., "Problems of Political Economy After The Postwar Period", *Changing Boundaires of the Political*, Ed. Charles S. Maier, New York, Cambridge University Press, 1987.

Güran, Tevfik, *19. yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, Eren Yayıncılık, 1998, İstanbul.

Güran, Tevfik, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2003a.

Güran, Tevfik, *Osmanlı Mali İstatistikleri-Bütçeler 1841-1918*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2003b.

Harvey, J., "A note on the 'natural rate of subjective inequality' hypothesis and the approximate relationship between the Gini coefficient and the Atkinson index", *Journal of Public Economics*, 89, 2005, s. 1021-1025.

Ingram, Derek, *The Commonwealth Challenge*, London, George Allen & Unwin Ltd., 1962.

Janos, Andrew C., *The Politics of Backwardness in Hungary 1825-1945*, Princeton University Press, Princeton, 1982.

- Karabulut, Gökhan, “Finansal Liberalizasyon İktisadi Kriz İlişkisi”, *İktisat Dergisi*, 438, 2003, s. 77-80.
- Kennedy, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, 4.bs. Çev. Birtane Karnakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1993.
- Kılıçbay, Ahmet, “Arz Yönü Ekonomisi”, *İktisat Dergisi*, 241, 1984, s. 26-30.
- Kissenger, Henry, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, 2. bs., Ankara, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2000.
- Klug, Adam, “Why Chamberlain Failed ve Bismarck Succeeded. “The Political Economy of Tariffs in British and German Elections”, *European Review of Economic History*, 5, 2001, s. 219-250.
- Kutal, Metin, *Teorik Esasları ve Tatbikatı Açısından Asgari Ücret*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü yayını, İstanbul, 1969.
- Maddison, Angus, *The World Economy: A Millennial Perspective*, OECD, Paris, 2001.
- Margaret Sharp, “Technology and the Dynamic of Integration”, *The Dynamics of European Integration*, ed. William Wallace, London and New York, Pinter Publisher, 1990.
- Marks, Karl, *Kapital-Ekonomi-Politiğin Eleştirisi*, C. 3, 2.bs, Çev. Alaaddin Bilgi, Eriş Yayınları, İstanbul, 2003.
- Marks, Karl, *Kapital-Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili*, C. 1, 3. bs, Çev. Alaaddin Bilgi, Eriş Yayınları, İstanbul, 2003.
- Marks, Karl, *Kapital-Sermayenin Dolaşım Süreci*, C. 2, 2. bs, Çev. Alaaddin Bilgi, Eriş Yayınları, İstanbul, 2004.
- N. Dimsdale, et al. *Unemployment and Real Wages in Weimar Germany*, University of Oxford Discussion Papers in Economic and Social History, No. 56, Oxford, 2004.
- Nicholas, Tom, *Businessmen and Land Purchase in Late Nineteenth Century England*, University of Oxford Discussion Papers in Economic and Social History, No. 15, 1997, Oxford.
- OECD, *National Accounts of OECD Countries, Vol. II*, Paris, 1976.
- Offer, Avner, *Why Has The Public Sector Grown So Large In Market Societies? The Political Economy of Prudence in The UK, C.1870–2000*, University of Oxford Discussion Papers in Economic and Social History, No. 44, Oxford, 2002.
- Ökçün, Gündüz A., *Osmanlı Sanayi 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistikleri*, 4.bs. Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara, 1997.

- Özkan Akalın, Gülsüm, “Global Ekonominin Yönetişimi Üzerine”, *İktisat Dergisi*, 416, 2001, s. 65-72.
- Pamuk, Şevket, “Estimating Economic Growth in the Middle East since 1820”, *The Journal of Economic History*, 66 (3), 2006, s. 809-828.
- Pamuk, Şevket, *Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Pamuk, Şevket, *Urban Real Wages in Constantinople - Istanbul, 1100-2000 (and more generally around the Eastern Mediterranean)*, The Conference Towards a Global History of Prices and Wages, Utrecht, 19-21 August, 2004.
- Peacock, Alan T. -Jack Wiseman, *The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom*, Princeton University Press, Princeton, 1961.
- Pen, Jan, “Expending Budgets in the Stagnating Economy: The Experience of the 1970’s”, *Changing Boundaries of the Political*, Ed. Charles S. Maier, New York, Cambridge University Press, 1987.
- Regidor, E.- Calle M. E.- Navarro P.- Dominguez V., “Trends in the association between average income, poverty and income inequality and life expectancy in Spain”, *Social Science & Medicine*, 56, 2003, s. 961-971.
- Roberts, David, “Tory Paternalism and Social Reform in Early Victorian England”, *The American Historical Review*, 63 (2), 1958, p. 323-337.
- Rousseau, Jean Jacques, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, Çev. Ünsal Oskay, 9. Baskı, Say yayınları, İstanbul, 2009.
- Sala-i-Martin, Xavier, *Technological Diffusion, Convergence, and Growth*, Massachusetts Avenue Cambridge, NBER Working Paper, 1995.
- Salas, R., “Welfare-Consistent Inequality Indices in Changing Populations: The Marginal Population Replication Axiom A Note”, *Journal of Public Economics*, 67, 1997, s. 145–150.
- Sarfati, Metin, “Finansın Liberalizasyonu”, *İktisat Dergisi*, 438, 2003, s. 60-70.
- Sarfati, Metin, “Tobin ve Vergisi”, *İktisat Dergisi*, 438, 2003, s. 86-87.
- Schularick, Moritz- Thomas M. Steger, *Does Financial Integration Spur Economic Growth? New Evidence from the First Era of Financial Globalization*, Swiss Federal Institute of Technology - Institute of Economic Research, Zurich, 2006.
- Scitovsky, Tibor, *Economic Theory and Western European Integration*, Third Impression, Standford University Press, Standford, 1967.
- Sen, Amartya Kumar, *On Economic Inequality*, 2nd edition, Oxford University Press, Oxford, etc, 1978.
- Serter, Nur, *Devlet Görevlerindeki Gelişmelerin Sonucu Olarak Sosyal Devlet*, İstanbul İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1994.

- Singer, David- Melvin Small, *The Wages of War 1816-1915 A Statistical Handbook*, New York, London, Sydney, Toronto, John Wiley Sons, 1972.
- Smith, Neil, “Yeni Küresellik, Yeni Şehircilik: Küresel Kentsel Strateji Olarak Soylulaştırma”, Çev. İlknur Urkun-Bowe, İbrahim Gündoğdu, *Planlama*, 2006/2, s. 13-27.
- Speight, George, *Who Bought The Inter-War Semi? The Socioeconomic Characteristics of New –House Buyers in The 1930s*, University of Oxford, Discussion Papers in Economic and Social History No. 38, Oxford, 2000.
- Stead, David R., *Risk and Risk Management In English Agriculture, C.1750–1850*, University of Oxford, Discussion Papers in Economic and Social History, No. 51, Oxford, 2003.
- Taddei, Antonia, *London Clubs In The Late Nineteenth Century*, University of Oxford, Discussion Papers in Economic and Social History, No. 28, Oxford, 1999.
- Tahsin, Emine, “Dünya Ekonomisinde Üç Aktör”, *İktisat Dergisi*, 416, 2001, s. 48-51.
- Tan, Elain S., *‘The Bull Is Half The Herd’: Property Rights And Enclosures In England, 1750–1850*, University of Oxford, Discussion Papers in Economic and Social History, No. 46, Oxford, 2002.
- Tekin, Mustafa- Murat Çiftçi, “1924-1999 Dönemi Askeri Harcamalarından Hareketle 2. Körfez Savaşı ve Bu Dönemden Sonraki Muhtemel Savaşların Türkiye’deki Savunma Harcamalarına Olası Yansımaları”, *İÜ İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 45, 2004, s. 33-53.
- The Bureau of Statistics Under the Distribution of the Secretary of Treasury, *Statistical Abstracts of the United States 1901*, Government Printing Office, Washington, 1902.
- UN, *World Economic Survey*, New York, 1960.
- UN, *World Population Trends and Policies-1981 Monitoring Report Volume 1*, New York, 1982.
- Ülken, Yüksel, *20. yüzyılda Dünya Ekonomisi*, 3. bs., İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1974.
- Ünal, Targan, *Gelişen Borsalarda Kurumsal Yatırımcılar*, İstanbul, İMKB Yayınları, 1995.
- Varcan, Nezh (Der), *Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları (1861-1892)*, T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 2000 Ankara.
- Venet, Baptiste, “Finansal Liberalizasyon ve Ekonomik Gelişme: Literatüre Eleştirel Bir Bakış”, Çev. Canan Özatalay, *İktisat Dergisi*, 438, 2003, s. 60-70.

- Voth, Hans- Joachim, *Time And Work In Eighteenth-Century London*, University of Oxford Discussion Papers in Economic and Social History, No. 9, Oxford, 1997.
- Wallace, William, "Introduction: The Dynamic of European Integration", *The Dynamic of European Integration*, ed. William Wallace, London, New York, Pinter Publisher, 1990.
- Williamson, Jeffrey G., "Real Wages, Inequality and Globalization in Latin America Before 1940", *Revista de Historia Económica*, XVII (Especial)1999, s. 101-142.
- Williamson, Jeffrey G., David Clingingsmith, *India's Deindustrialization in the 18th and 19th Centuries*, Harvard Institute of Economic Research, Harvard University, Cambridge, Massachusetts, 2005.
- Williamson, Jeffrey G., *Real Wages and Relative Factor Prices in the Third World 1820 - 1940: The Mediterranean Basin*, Harvard Institute of Economic Research, No: 1842. Harvard University, Cambridge, Massachusetts, 1998.
- World Almanac, *The World Almanac and Book of Facts*, New York, An Imprint of Pharos Books, 1991.
- Yay, Turan, "Gelişmekte Olan Ülkelerin Finansal Entegrasyonu Üzerine Bir Değerlendirme", *İktisat Dergisi*, 438, 2003, s. 16-33.
- Yılmazcan, Dilek- Murat Çiftçi, *Refah Devletinin Kurumsallaşma Süreci ve Ülke Grupları İtibarıyla İncelemeler*, Marmara Üniversitesi İİBF Yayınları, İstanbul, 2001.
- Zoete, Paul R., "Değişen Toplumda Sosyal Konut Hedefleri Nasıl Gerçekleştirilir?", *Uluslararası Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Sempozyumu - Küçükçekmece Belediyesi Atölye Çalışması*, Küçükçekmece Belediyesi yayınları, İstanbul, 2005, s. 165-170.